

la gorra bigorrassa, que la fes amb suc, picotut, de la gorra bigorrut; i el fill, picotill, de la gorra bigorrill, enrabiàt, picotàt, de la gorra bigorrat, perquè la mare, picotassa, de la gorra bigorrassa, s'havia deixat menjar la llebre, picotera, de la gorra bigorrera, per un gat, picotàt, de la gorra bigorrat.

Altres exemples d'aquest tipus rondallístic, que no figura a tots els rondallaris, són *Els tres fadrins digodins*, *Els tres germans culans* (BERTRAN, 1989 : 131-132 i 132-133), *El casament del vell i la vella*, *La mare i el fill* (AMADES, 1982 : 1097 i 1098). La periòdica repetició de sons semblants i les juguesques que fa la quitxalla per veure qui de tots ells dirà la rondalla més ràpidament donen a aquest tipus rondallístic la seva essència característica, a la vegada que són els mitjans per atènyer la seva funció més pròpia.

d) Rondalles paremiològiques

Aquest tipus de rondalla, que desenvolupa una trama narrativa molt breu, de caire anecdòtic i faceciós, és bàsicament una rondalla explicativa que tracta d'aclarir i d'interpretar l'origen i el sentit de refranys i frases fetes; són molt nombroses aquelles versions que volen explicar dites tòpiques i penjaments ridículs aplicats als habitants d'una localitat que han donat lloc a un qualificatiu o a una designació de caràcter gairebé sempre despectiu. Joan AMADES (1982 : 1108-1193) n'aplega 186 mostres, acompanyades alguns cops de notes informatives o explicatives.

Ésser un gat dels frares n'és una versió molt representativa:

Al monestir de Poblet tenien un gat molt llest i espavilat que coneixia els costums del convent tan bé com el més vell dels monjos. Així que sentia tocar la campana que cridava la comunitat al refetor corria cap al menjador i no es movia del costat dels frares que es mostraven més generosos amb ell. Un dia s'escaigué que el gat es va posar en una de les dependències poc freqüentades del monestir, on la porta solia tancar-se amb clau, i, quan se n'anà el monjo que l'havia oberta, el gat restà tancat dintre de l'habitació sense poder sortir a l'hora de l'àpat.

A mitja tarda un altre monjo hagué d'anar al lloc on havia restat tancat el gat, que sortí precipitadament en obrir la porta, i, empès per la gana, féu cap al refetor, on, naturalment, no trobà ningú ni res. Aquella desolació desesperà el gat, el qual recordà que la concurrència al refetor i l'àpat es produïen al so d'una campana, i cregué que bastava tocar-la perquè l'àpat fos fet, i s'enginyà per tal de fer sonar la campana del refetor. D'un bot es penjà a la corda i la sacsejà i balandrejà fins a fer-li produir un bon repiqueig. L'extemporani toc va sorprendre la comunitat, que, encuriósida i intrigada, acudí al refetor a veure què passava, i van trobar el senyor gat penjat de la corda repicant la campana en demanda que en honor seu es fes un àpat.

El cas va ser molt celebrat i comentat i «el gat dels frares» va arribar a gaudir de tanta fama, que ha restat com a personatge proverbial, retret per titllar algú de garneu (AMADES, 1982 : 1112).

L'estructura d'aquest tipus de rondalla és sempre la mateixa: s'exposa la rondalla i es clou amb l'adequació del fet rondallístic narrat al refrany, frase feta, dita o titlla. El contingut narratiu s'apropa, en general, al d'altres tipus rondallístics: «No estic per musiques» i «Tan bona és cuïta com crua» (BERTRAN, 1989 : 194) evoquen rondalles de bèsties, «Semblar el mercat de Calaf» (MESTRES, 1933 : 251) i «Quedar-se amb un pam de nas» (AMADES, 1982 : 1122-1123) juguen amb motius propis de les rondalles meravelloses, «Terra de malves, terra de gràcies» i «Treure la post del llit» (AMADES, 1982 : 1111 i 1145) desenvolupen incidents semblants a les rondalles humanes, però la funcionalitat que pren cada trama rondallística fa que siguin rondalles diferents, rondalles on el caire didàctic i utilitari predomina sobre el conjunt. Pel seu caràcter marcadament explicatiu aquest tipus de rondalla es correlaciona amb les llegendes explicatives sobre el món natural, les llegendes que tracten d'explicar les peculiaritats dels diversos éssers naturals mitjançant l'analogia i la imaginació.

III. LLEGENDARIS I LLEGENDES

1. ELS LLENDARIS CATALANS

Tal com he fet en la presentació dels rondallaris, tan sols faig referència als llegendaris que tenen un valor específic i que suposen una fita en l'evolució de la llegendística catalana.

Tradicions del Vallès (1876), de Francesc Maspons i Labrós, n'inicia la sèrie. És un volum que aplega sis llegendes acompanyades dels respectius comentaris, tant o més interessants que les llegendes. En una nota inclosa com a colofó se'ns diu: «Amb aquesta obra realitzem, encara que amb petitíssima escala, una de les nostres aspiracions més ben volgudes: la de donar a conèixer la rica i important tradició catalana [...]; tenim també en preparació el *Llegendari català*.» Alludeix al seu *Rondallayre*, al recull de *Jocs de la infància*, a la seva col·laboració amb Joaquim Riera sobre supersticions catalanes i als reculls cançonístics de Briz, i conclou: «Tot això [...] forma un conjunt importantíssim per a l'estudi de nostra història, digne d'ésser conegut i estudiat, i que algunes de les literatures que fan gala de sobrepujar la nostra, tractant-la amb bastant to de menyspreu, de bon tros encara no tenen» (MASPONS, 1952 : 75).

Podem deduir d'aquestes paraules que *Tradicions del Vallès* és un primer tast de tota una replega que no arribà a publicar, talment com succeí amb el manuscrit de les anotacions als contes del seu *Rondallayre*, que hem analitzat en parlar dels rondallaris. Les sis llegendes aplegades tenen l'especial interès de ser molt representatives no tan sols del folklore vallesà, sinó també del folklore català en general; es pot dir que són sis peces prototípiques, i la forma com són escrites —juntament amb tota la informació que forneixen les notes— encara accentua més aquest caràcter. Les sis llegendes que conformen *Tradicions del Vallès* són *El fort Farell*, *La dona d'aigua*, *La llegenda del drac*, *Les encantades de Vallderrós*, *El Salt de la Núvia*, *Sant Miquel del Fai*. Alguna d'elles, Maspons l'havia donada a conèixer, amb anterioritat, al «*Calendari Català*»: *La llegenda del drac*, sota la variant de *La llegenda de sant Jordi*, l'any 1869; *La dona d'aigua*, en curiosa forma arromançada, l'any 1871. Són, com ja he dit, formes llegendàries prototípiques, com si Maspons

hagués intuït, o potser deduït de la totalitat del material llegendístic que havia aplegat, que en reunir en un sol volum aquestes sis peces iniciava la recerca de la tipologia del llegendari català. Fora d'una d'elles, *La dona d'aigua*, no tenen caràcter de narració, sinó més aviat d'assaig breu, però molt ric, entorn del tema-tipus que els dona títol; això, acompanyat de l'aparat de notes corresponents a cadascuna de les sis llegendes, fa que aquest recull sigui utilíssim en el seu paper d'introducció a l'estudi del llegendari català.

De forma semblant a la publicació de les diverses sèries del seu *Rondallayre*, encapçala el volum amb un pròleg que té en part caràcter de programa i de manifest. Hi puntualitza el seu gran amor per la vall de Bigues i per la casa pairal, i precisa que «allí, entre el poble, amb els patriarcals costums que encara hi regnen, va començar ma afició a les coses de la terra». Al·ludeix a les excursions que havia fet amb els seus germans per Sant Miquel del Fai, Bertí, el castell de Montbui, Puiggraciós, Sant Llorenç, el Farell, Vallderrós, i menciona especialment la seva germana, Maria del Pilar Maspons i Labrós, que sota el pseudònim de Maria de Bell-lloch publicà llegendes i narracions. Clou aquestes paraules proemials, bàsicament dedicades a la seva esposa, fent referència a l'impuls que la seva muller li havia donat per imprimir les llegendes i les tradicions que ell li explicava per introduir-la en la bellesa d'aquella contrada familiar i fer-la participar dels seus millors records d'infant (MASPONS, 1952 : 13-16). Aquest pròleg-dedicatòria perfila tota una personalitat, molt representativa del tipus d'home català que féu possible el folklorisme a partir d'unes experiències directes, fortament impreses, enriquides ben d'hora amb la pràctica apassionada de l'excursionisme. Amb un incipient sentit de treball d'equip, feren possible el naixement i la continuïtat d'uns interessos que havien de conformar un veritable corrent d'estudis, integrat en el tombant de segle als programes de l'ensenyament escolar, i poc després, entorn de 1915, considerat de ple com a disciplina universitària.¹

Les Tradicions religioses de Catalunya (1877), d'Agna de Valldaura, pseudònim de Joaquina Santamaria, apleguen quaranta versions del tipus llegendari "tradició religiosa", transcrites de manera molt breu i molt fidel a la forma oral. Respecte a això ens diu en les paraules proemials:

Les tradicions religioses aquí a Catalunya són abundants; però les pròpies i exclusives nostres, o sia, aquelles que es refereixen a coses o casos de la terra, ja no en són tant i solen pecar de monòtones; així és que, al fer la present col·lecció a fi de donar-li un xic més de varietat, les havem interpolades, posant al costat de les de *Sant Jordi*, *Santa Maria dels Sotors*, *Sant Ramon de Penyafort*, *Lo Sant Crist de Lepant* i *Santa Eulària*,

1. Ramona Violant, "Els estudis d'Etnologia", a *Un segle de vida catalana, 1814-1930*, Barcelona, Alcides, 1961.

catalanes per l'assumpte de què tracten, les de *Lo niu de vespes*, *Malcús*, *Sant Vicenç Ferrer*, *Lo pelegrí*, catalanes solament per tradició.

En general no les havem volgudes disfressar afegint-hi de la nostra collita, doncs sabem millor que ningú que lo que la nostra fantasia hi haguera pogut afegir només hauria estat bo que per fer-les-hi perdre sa pròpia fesomia. Lo poble deu retratar-se amb sos defectes si es vol traure profit de l'estudi que d'ell se faça; d'altra manera no es retrata el poble, sinó que es crea una cosa fictícia que, participant de lo acadèmic i de lo popular, no és ni una cosa ni altra.

Sentat això, no sorprendrà tant els que les llegendesquen la curtedat de moltes d'elles, que, si més extensió no tenen, és perquè tal les ha fetes lo poble, que fins ara les ha conservades oral i fielment (AGNA DE VALLDAURA, 1877 : 7-8).

Té especial interès aquesta diferenciació entre formes genuïnes i formes adaptades, difoses per tradició, com també el rigor folklòric de la transcripció; així mateix cal recalcar l'objectivisme declarat en el pròleg, poc freqüent entre els folkloristes del XIX, que tendeixen, gairebé sempre, a una marcada idealització romàntica del poble i de la vida rural. Respecte al contingut d'aquest recull, a més dels temes llegendístics ja apuntats, són molt representatives *La Mare de Déu del Remei*, *La bóta de sant Ferriol*, *La Majestat de Caldes*, *El jurament de les puelles de Sant Pere*, *El porquet de sant Antoni*, *L'infant de la petxina*, i els grups temàtics sobre *El beat Oriol* (*Els diners*, *El cavaller*, *Els tres frares*), sobre *Santa Eulària* (*L'àngel*, *La ceguera*) i sobre *Sant Martí* (*El mantell*, *L'arbre*). La diversitat dels temes aplegats, bàsicament hagiogràfics, i el nombre de versions fan que aquest llegendari sigui encara avui imprescindible com a introducció a aquest profús tipus de llegenda. Cal advertir, però, que algunes de les versions no son pròpiament llegendes religioses, sinó llegendes explicatives d'orígens (*Les tres illes*, *Els dos ocells*), explicatives topogràfiques (*Les estrelles de la Verge*), d'ànimes en pena (*El mal caçador*, *Malcús*) o demoníaqes (*El confessorari*).

Les *Llegendas catalanas* (1881) de Maria de Bell-lloch és el recull global de l'autora; aplega trenta-nou composicions, algunes de les quals havien estat donades a conèixer amb anterioritat: en forma versificada a *Salabrugas* (1874), llibre de poemes nascuts al caliu de les bel·leses naturals de la part alta del Vallès, i talment com apareixen a *Llegendas catalanas*, en freqüents i successives col·laboracions al periòdic «La Renaixensa». Les peces titulades *El Farell*, *Una obra de caritat*, *Temptació* i *Testa-Fort* formaren l'aplec *Narracions i llegendas*, que fou premiat als Jocs Florals de 1875. Respecte al contingut del recull en totalitat, tan sols vint-i-una de les trenta-nou composicions que aplega poden considerar-se pròpiament llegendes; la resta són narracions de caire romàntic, realista moralitzant, històric, costumista, excursionístic, idíl·lic, misteriós, o bé són rondalles, però no recollides ni transcrits per via oral, sinó escrites a partir del model de rondalla popular difós pels diversos rondallaris que a partir dels germans Grimm corrien de mà en mà pels

cercles cultes d'Europa. El grup de composicions que són pròpiament llegendes està constituït per vint-i-una versions de tradicions llegendàries escrites a partir de recollecció oral per les localitats de Sant Feliu de Torelló, Dosrius, Argentona, Granollers, Bigues, Riells, Sant Miquel del Fai, Sitges, Vilanova, Caldes de Montbui, Sant Celoni, entre altres. Respecte a la tipologia de les mostres aplegades, hi predominen les llegendes relatives al món de la història humana, en especial tradicions religioses i llegendes cavalleresques i històriques, per damunt de les llegendes relatives al món sobrenatural i al món natural. *Les caixes de la núvia* correspondria a aquest darrer grup, *El mont del Fai*, *La plaça de les bruixes*, *La creu de Caps de Mort*, *La pesca del fluix*, *El Salt de la Núvia*, *La batalla dels morts*, correspondrien al segon, i *Testa-Fort*, *Elsabet de Mur*, *El Farell*, *Guillem Berenguer, comte d'Ausona*, *El cavaller del Montnegre*, *La font de Sant Salvador*, *Una aparició a temps*, *Els espies*, entre altres, correspondrien al primer grup.

Sol escriure sempre a partir d'una introducció de tipus descriptiu d'espai, molt sovint enriquida amb precises observacions de caire folklòric-etnogràfic, i remarcant-hi aquells elements que van originar la llegenda o tradició; sovint empra la primera persona del singular, o bé la primera del plural quan arriba a un lloc amb companys d'excursió; així a *La batalla dels morts*: «Era una tarda d'un hermós dia de setembre; lo xiulet de la locomotora, al fer parar lo tren, nos féu conèixer que havíem ja arribat a la vila de Sant Celoni, a on teníem de baixar.» O bé irromp directament en la narració del fet llegendari que vol transcriure o evocar, com en *Els espies*: «La comtesa Eimeruds d'Auvèrnia, esposa del comte Borrell, s'estava asseguda prop la gòtica finestra de sa cambra, i a sos peus la jove i bella Tendula, l'hermosa filla d'Abdelmelic, la de negres i llargues trenes i ulls brillants, jugava amb los plecs de son vestit.»

Algun cop encapçala la narració amb una dedicatòria o lema, com en *El Pere Anton*, primera composició del recull, on indica: «La tradició és l'ànima dels pobles», lema que pot ser vàlid per a tot el recull, i algun cop la clou amb una breu i precisa anotació; així, en la llegenda explicativa *Les caixes de la núvia*, indica que tal expressió és una «dicció popular quan trona», i en l'esmentada llegenda *Els espies* afegeix, en nota: «La tradició diu que els moros se tornaren a apoderar de la ciutat; mes, com que no es troba aixís en cap història, havem cregut millor regir-nos per lo que esta diu» (MARIA DE BELL-LLOCH, 1881 : 52, 119, 5, 160 i 128).

Gràcies a les freqüents i precises observacions de caire folklòric-etnogràfic a què he alludit, aquest recull actua també com a costumari tradicional; les colles de segadors, llurs itineraris i rituals, els costums nadalencs tant a la ruralia com a ciutat, els ritus de pas, hi són molt ben observats i descrits, a més de ser reflectits també pel llenguatge, sovint enriquit amb la transcripció de breus fórmules de cançó (VIOLANT, 1982 : 32-36).

A més d'aquest recull global i de *Narracions i llegendas*, que ja he esmentat, Maria de Bell-lloch té un altre llegendari, breu però molt interessant per les anotacions que acompanyen cada llegenda, el qual, sota el títol específic de *Montseny* (1880), aplega sis mostres del llegendari local: *El davantal*, sobre el tema “fortuna sota condició” i les encantades del Gorg Negre; *Les encantades de la nit de Sant Joan*, sobre les peculiars característiques màgiques del solstici d'estiu; *La sala*, una de les primeres versions escrites de la llegenda de Joan de Serrallonga; *Sant Miquel dels barretons*, sobre els ex-vots de l'ermita de Sant Miquel del Fai; *Montsoliu. El dret del mal ús*, sobre la revolta dels remences; *El convit de les truites*, sobre el setge del castell de Montsoliu i el passadís secret que, arribant fins al riu, abastava els seus defensors d'aigua i de queviures. Aquestes versions llegendàries estan transcrits de forma molt succinta, a diferència del recull global que he analitzat anteriorment. Es pot dir que les anotacions són tant o més extenses que les llegendes. Encapçala el volum amb unes paraules de dedicatòria i d'invocació apassionada al mateix Montseny:

Montseny! Qui t'ha vist amb ta faisó antiga, altiu, gemat i feréstec, jamai de tu pot oblidar-se. [...] Jo, que he rejoyenit mon cor en tes verges torrenteres, i en la frescor i hermosura d'elles [...] he trobat nou ser i vida, deixa que avui, extraient l'essència de ton ser i vida, conti algunes de les belles tradicions que, com tes aus i tes flors, són ornament i joia de la terra catalana (MARIA DE BELL-LLOCH, 1880 : 199).

El rondallari català (1909) de Pau Bertran i Bros funciona en part com a llegendari, tal com ja hem indicat; a l'apartat III, “Llegendes, exemples morals, casos”, inclou catorze versions del tipus “llegenda religiosa”, especialment hagiogràfiques i tradicions de “quan Nostre Senyor i sant Pere anaven pel món”, dues llegendes demoníaques sobre “pacte amb el diable”, tres versions sobre el popular personatge *El Rector de Vallfogona*, una interessant llegenda explicativa del món natural —*El cep del dimoni* (BERTRAN, 1989 : 146)— sobre el dualisme antagònic entre el “creador” i el “demiürg trampós”, una versió de llegenda d'ànima en pena —*El Mal Caçador* (BERTRAN, 1989 : 175)—, una de les primeres versions recollides i transcrits d'aquest tema tan popular, i una llegenda explicativa topogràfica —*Les petjades de fra Joan Garí* (BERTRAN, 1989 : 159)— sobre el pes de la culpa que arrossegava aquest personatge tradicional.

Llegendes i tradicions del Montseny (1933) d'Apelles Mestres, publicat amb el subtítol *Contribució al Folk-lor Català*, és un recull que fou premiat l'any 1927 en el segon concurs del «Llegendari Popular Català» de la Institució Patxot.² Aplega cent cinquanta-set mostres de literatura

2. Llorenç Prats, Dolors Llopart, Joan Prat, *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions 1853-1981*, p. 82.

folklòrica, de les quals tan sols seixanta-quatre són pròpiament llegendes o tradicions; la resta són narracions apologetiques, fórmules de supersticions i creences, o bé adagis i dites. El recull va encapçalat per un pròleg, una nota sobre la grafia «Folk-lor» i un preludi sobre l'avi assetjat pels néts a la recerca de «patarres». Al pròleg, Mestres es plany del fet que

Les llegendes, les tradicions, les supersticions se'n van.

Amb cada vell que mor en mor alguna [...]. Lo que sé, lo que afirmo rodonament, és que en aqueixes mentides hi batega l'ànima del poble, i són un preciós document per reconstituir la història íntima del seu passat (MESTRES, 1933 : 7-8).

Les mostres que són pròpiament llegendes o tradicions apareixen agrupades segons la següent classificació: fantàstiques (28), religioses (10), històriques (13), humorístiques (13). Tenen particular interès les versions sobre *Els serpents de Montsolíu*, *El castell d'Espinçallà*, *El Gorg Negre*, *El capítol dels bruixots*, *La Pallejana*, *El mal caçador*, *El Salt de la Minyona*, *El magall del fort Farell*, *Les nou veritats de sant Martí*.

Joan Amades, a *Rondallística* (1950), aplega sis-centes seixanta-tres mostres de tradició i sis-centes vint-i-tres mostres de llegenda, sota la següent classificació: tradicions explicatives (563 versions), tradicions de Jesús i sant Pere quan anaven pel món (35), tradicions del Rector de Vallfogona (68); llegendes de la terra (10), llegendes de roques (37), llegendes de coves (65), llegendes d'estanys i fonts (16), llegendes de monuments megalítics (19), països i poblacions de llegenda (55), llegendes marineres (6), llegendes religioses (18), figures legendàries (17), llegendes cavalleresques i de castells (172), llegendes plebees i de masies (136) i llegendes tòpiques, genealògiques i heràldiques (71).

Encapçala cada grup amb una breu introducció, i indica al peu de cada mostra l'informant i la possible font bibliogràfica. Aquestes introduccions no hi apareixen de forma sistemàtica; per exemple, el grup tan important relatiu a tradicions explicatives no porta cap paraula introductòria; algun cop són molt útils, com és el cas de les que precedeixen les tradicions de "Jesús i sant Pere quan anaven pel món" i les tradicions del "Rector de Vallfogona", grups que aglutinen formes literàries molt híbrides que tendeixen a constituir-se en categories genèriques difícils de classificar. Al pròleg, dedicat quasi exclusivament a la rondalla, tal com ja he indicat, tan sols toca dos temes específicament legendístics: la influència de la interpretació personal dels fets en la formació de llegendes i la persistència de la memòria col·lectiva.

2. TIPOLOGIA DE LES LLEGENDES

La classificació de les llegendes comporta tantes o més dificultats que la de les rondalles. A manca d'una classificació-tipus com la proposada per Antti Aarne l'any 1910 per al conte, a la qual m'he referit repetidament al llarg de la meva exposició sobre la rondalla, he pres com a punt de partida de la meva tipologia la classificació de les llegendes que fixa Arnold van Gennep en *La formation des légendes* (1910).

Van Gennep estableix tres grans grups tipològics —llegendes relatives al món natural, llegendes relatives al món sobrenatural i llegendes històriques— i indica les característiques de cada grup, sense arribar, però, a construir una veritable classificació. En el primer grup inclou tot tipus de llegenda explicativa de les tres formes de ser representat l'univers (zoomòrfic, antropomòrfic i normal), llegendes referents als astres, el cel, la terra i les aigües, llegendes d'animals, siguin totèmiques, evolucionistes o transformistes, siguin explicatives de la forma i dels costums dels animals. En el segon grup destria, a partir de llegendes de dimonis i de déus, i de l'evolució de la idea de tòtem a la idea de Déu, tres branques: llegendes rituals, llegendes religioses i llegendes històriques (considera que aquesta darrera branca té categoria de grup autònom dins de la classificació i en fa el tercer gran grup). En aquesta darrera, dedicada a llegendes històriques, subratlla, d'entrada, el valor del testimoni de la memòria col·lectiva en relació amb la veracitat dels contes i llegendes; recalca la tendència a una certa deformació del factor temps, en un pèndol de temporització i destemporització en el record col·lectiu de fets socials i històrics, tendència que comporta un envelliment i un rejuveniment dels fets històrics mitjançant la llegenda; finalment estableix la diferenciació entre epopeies populars, llegendes genealògiques i llegendes relatives a personatges històrics (Van GENNEP, 1982 : 65-187).

A grans trets, aquesta classificació m'ha servit de punt de partida per a la que jo empro, i que té com a funció quasi exclusiva procurar-me un instrument d'organització i d'exposició del material llegendístic estudiat. Segueixo amb una certa fidelitat les indicacions de Van Gennep pel que fa a les llegendes relatives al món natural, però respecte a les

llegendes relatives al món sobrenatural adopto un altre criteri: situo dins de les llegendes sobrenaturals totes aquelles que tenen com a protagonistes bàsics éssers d'origen sobrenatural o bé vinculats estretament amb el més enllà, i incloc dins de les llegendes relatives al món de la història humana les llegendes sobre bruixeria i les religioses, ja que, malgrat els elements sobrenaturals i meravellosos que aquests tipus de llegendes comporten, els protagonistes no deixen de ser humans i llurs vides i prodigis pertanyen a la història humana, talment com succeeix amb les llegendes sobre fets i personatges purament històrics.

Així arribo a establir una classificació basada en personatges-tipus, que seguidament exposo, tot advertint, un cop més, que és bàsicament un instrument d'organització i d'exposició del material llegendístic estudiat:

I. Llegendes relatives al món natural:

1. Origen dels astres.
2. Origen del món i creació de la parella humana.
3. Origen dels fenòmens atmosfèrics.
4. Origen dels accidents topogràfics.
5. Origen de les aigües.
6. Origen, forma i qualitats de les plantes.
7. Origen, forma i qualitats de les bèsties.
8. Origen de les coses.

II. Llegendes relatives al món sobrenatural:

1. Fades.
2. Follets.
3. Gegants.
4. Bèsties fabuloses.
5. Dimonis.
6. Ànimes en pena.

III. Llegendes relatives al món de la història humana:

1. Bruixes i bruixots.
2. Sants i imatges religioses.
3. Bandolers.
4. Jueus, moros i cristians.
5. Fets i personatges llegendaris.
6. Fets i figures històrics.

En les pàgines següents procuraré donar contingut a aquesta estructura metodològica, tot intentant introduir el lector en el món apassionant de les llegendes mitjançant la contribució a la llegendística feta pels folkloristes catalans.

2.1. Llegendes relatives al món natural

Són formes llegendístiques, en general molt breus, introduïdes sovint per les fórmules «Perquè...», «De com...», que tendeixen a posar en relleu el caràcter marcadament explicatiu d'aquest tipus de llegenda. Llur estructura narrativa respon al model "llegenda explicativa d'origens" o bé al de "llegenda etiològica" en llurs diverses variants: toponímica, morfològica, fenomènica, onomatopeica. El primer model es dona de forma recurrent en les llegendes que tracten de la creació; el segon, purament causal, en les llegendes sobre formes, característiques i qualitats dels éssers creats i dels objectes producte de la invenció humana.

Són molt copioses i variades; ofereixen un cert caire de mite, ja que situen l'acció en un temps i un espai primigenis i tenen com a protagonistes Déu, el diable, Adam, Eva, com també astres, plantes i bèsties antropomorfitzades. N'hi ha, però, versions que s'estructuren entorn de protagonistes humans i situen l'acció en un temps històric i en un espai precís; alguna vegada hi intervenen herois mítics i figures evangèliques, en especial Jesús, Maria, sant Josep i sant Pere. Glossen tota una sèrie d'elements o aspectes de l'univers, i de la naturalesa en general, que de forma sistemàtica han estat observats i interpretats per la ment popular i col·lectiva al llarg de generacions, i han donat lloc a una mena de cosmogonia. Tendeixen a reflectir les tres concepcions amb què l'home s'ha representat la formació i la constitució de l'univers: la zoomòrfica, l'antropomòrfica i la normal, que deixa la pròpia autonomia específica a cada ésser i de la qual deriva la classificació científica. Aquest tipus de llegenda es pot originar a tots els pobles i en tot moment, ja que de forma contínua s'ofereixen fets nous a l'observació que, interpretats mitjançant l'analogia i l'associacionisme, factors-clau del fet llegendístic, poden donar lloc a una nova llegenda (Van GENNEP, 1982 : 65-71).

a) Llegendes sobre l'origen dels astres

El tipus temàtic més general és el que gira entorn del dualisme "transgressió/sanció"; el protagonista o els protagonistes infringeixen determinats deures, sagrats o profans, i són sancionats de forma fatal i irreversible. Normalment aquesta sanció revesteix la forma de transformació. Els personatges són éssers humans o bé éssers celestials antropomorfitzats, com la Lluna o el Sol, i el subjecte que assumeix la funció de jutge i dicta la sanció pot aparèixer explícitament, com un personatge dins de la narració, o bé de manera implícita, que cal deduir del tipus de transgressió o de la forma com aquesta és duta a terme. Algun cop la transgressió no suposa una infracció de deures, sinó la caiguda en un vici o defecte propi dels humans per part d'un ésser celestial antropomorfitzat. Aquest tipus de llegenda sol presentar-se amb una conclusió de caràcter explicatiu o moral. Un altre tipus temàtic freqüent en les lle-

gendes astrals és el que gira entorn de la “mitificació” d’un ésser humà amb qualitats sobresortints, sigui un heroi èpic, sigui un sant; un nou astre, una nova constel·lació serien el reflex en el firmament d’unes vides notòriament resplendents.

Llegendes tals com *Per què en la lluna es veu una ombra humana*, *L’origen de l’Óssa Menor*, *Per què la lluna té color de cendra* (AMADES, 1950 : 860-863 i 859-860) responen al tipus “transgressió/sanció”; la llegenda sobre *L’origen de la Via Làctia* correspon al tipus “mitificació”:

El rei En Jaume passejà les seves banderes victorioses per mig món i aplegà al seu darrera milers i més milers d’entusiastes agraïts per les seves victòries i pel benefici que els havia fet d’alliberar-los del jou sarraí. Onsevilla que anés, sempre el seguia una multitud immensa que en passar per camins i carreres aixecava una gran polseguera, i tanta i tanta se’n va aixecar, i tant i tant de món va córrer, que la pols va arribar fins al cel, on es va prendre i solidificar fins a formar com una via o calçada que marca el camí triomfal i victoriós del gran heroi, i que es mostrarà a les gents mentre el món serà món, per a eterna recordança de les seves grans gestes, i mai no s’apagarà aquesta carrera més que al punt de les dotze de la nit del dia de Sant Jaume (AMADES, 1950 : 861-862).

Aquesta llegenda és una de les moltes versions sobre l’origen de la Via Làctia; es correlaciona amb el cicle llegendari del rei Jaume I el Conqueridor, malgrat que no correspongui pròpiament a cap seqüència d’aquest cicle, i amb el cicle llegendari de l’apòstol sant Jaume. És, doncs, una forma híbrida; possiblement a causa de l’homonímia, s’aplicà a la figura de l’heroic rei un motiu llegendari propi de la tradició jacobea, segons el qual la Via Làctia, o Camí de Sant Jaume, indicava la ruta als pelegrins que anaven a Santiago de Compostela a visitar la tomba de l’apòstol. En la versió que ens ocupa, els elements mitificadors actuen de forma qualificadora, quantificadora i hiperbòlica («banderes victorioses», «mig món», «la pols va arribar fins al cel»), i gradualment aquests elements porten l’acció narrada al clímax apoteòsic final. Les paraules de la cloenda tenen un particular interès: per una banda, l’allusió a sant Jaume sembla corroborar que els creadors i transmissors de la llegenda rebien, de forma subjacent, la influència del llegendari de l’apòstol, i, per l’altra, l’excepció final referent a les dotze en punt de la nit de la festa de Sant Jaume podria actuar com una restitució al seu origen del motiu temàtic “la Via Làctia”, emprat en la versió present per sistema de manlleu; a partir d’aquesta hipòtesi, la «via», en el moment sagrat i màgic de les dotze de la nit del dia del sant, no lluiria per al rei-heroi, sinó únicament i exclusivament en honor de l’apòstol sant Jaume.

b) Llegendes sobre l'origen del món i la creació de la parella humana

Els tipus temàtics més freqüents són els de “llegenda explicativa d'orígens” i “llegenda etiològica”, que solen presentar caràcter de gloses narratives als textos bíblics o bé oferir un cert ressò de tradicions paral·leles.

Llegendes tals com *La creació del món a partir d'una poma*, *La creació de l'home a partir del fang*, *La creació de la dona a partir d'una costella de l'home*, *De com la dona fou creada abans que l'home*, *De com fou creada la facultat de riure* (AMADES, 1950 : 870, 880, 881, 883-884) responen al tipus “llegenda explicativa d'orígens” i ofereixen diverses variants de gran interès. Hi apareix sempre un cert dualisme antagònic —el principi del Bé enfront del principi del Mal— que actua com a força cogeneratedora de la creació; la figura inicialment creadora és sempre el Déu bíblic, denominat «Nostre Senyor», «Déu», «Creador», i la figura rival és sempre el «diable», oponent envejós de l'obra divina, que actua com a “demiürg trampós”.

El “demiürg trampós” és un personatge que apareix en nombroses mitologies. Amb origen independent del creador, o bé ambigu, té un paper característic en certes mitologies dualistes: oposat indefectiblement al creador, produeix una “contracreació” més o menys reeixida; així, el Corb al Pacífic nord, el Coiot a Amèrica, exerceixen sovint una funció demiúrgica. Ara bé, el tipus “demiürg trampós” concerneix també sistemes mitològics que han desenvolupat un panteó complex; així el «maui» polinesi en relació amb els déus, figures semblants entre els mites grecs; i, per altra banda, els sistemes gnòstics tenen en compte una figura semblant que realitza una creació oposada a l'Ésser Suprem.¹

Es pot dir que aquest binomi “creador / demiürg trampós”, on sempre es fa referència a una divinitat creadora paternal a la qual s'oposa un creador maldestre, és un motiu recurrent en quasi tots els tipus de llegenda sobre la creació. El binomi de personatges “protagonista benèfic / antagonista malèfic” dóna lloc a una estructura narrativa alternant que és a la base de totes les versions d'aquests tipus legendístics. Així en *La creació del món a partir d'una poma* (AMADES, 1950 : 870):

Quan Nostre Senyor volgué crear el món portava a la mà una poma, la va beneir i començà a créixer, créixer i més créixer, fins a convertir-se en el món, que pot considerar-se com un fill o un derivat de la poma. Déu concedí a la poma la màxima gràcia i virtut, com a essència i primer element de la creació, i la destinà a ésser la base de l'aliment de l'home com el seu pa. El diable, envejós, va emmetzinar la poma i la féu fruita del pecat.

1. Ugo Bianchi, “Le démiurge-trickster”, a *VIe Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques*, París, 1960 (tom II, 1964), p. 65.

Al tipus “llegenda etiològica” corresponen llegendes tals com *Sobre la forma originària de l'espècie humana* (AMADES, 1950 : 880), *Per què tot surt de la terra i torna a la terra*, entre altres. Aquesta és una de les versions populars explicatives de la mort:

Així que Déu hagué creat la terra li va dir: «Tu mantindràs l'home, tots els animals, totes les plantes i totes les altres obres de la meva creació.» La terra, tota espantada, preguntà al Creador: «I com ho faré, pobreta de mi!, per a mantenir-ho tot?» Nostre Senyor li contestà: «Tot el creat naixerà petit; tu ho faràs gran i quan ho serà t'ho menjaràs; si bé tot ho mantindràs, també tot t'ho engoliràs.» I des que el món és món tot surt de la terra i torna a la terra, com bé diu el refrany referint-se a l'home: «De la terra sortim i a la terra tornem» (AMADES, 1950 : 870).

Aquesta versió, bàsicament explicativa del cicle de la vida i de la mort i, en últim terme, glossa explicativa i narrativa del refrany esmentat, és una variant d'una llegenda molt difosa; va ser recollida i considerada com una rondalla per MASPONS (1952 : 35) i com una tradició per MESTRES (1933 : 17).

c) Llegendes sobre l'origen dels fenòmens atmosfèrics

Així mateix els tipus temàtics més freqüents són els de “llegenda explicativa d'òrgens” i “llegenda etiològica”; quant al contingut i la funció d'aquest tipus de llegenda, generalment reflecteix intents d'explicació popular sobre les causes originàries del llamp, el tro, la pluja, la pedregada, els temporals, l'arc de sant Martí, o bé sobre les causes de determinades particularitats de núvols i de vents. Algun cop hi apareix el binomi “creador / demiürg trampós”; d'altres vegades, el principi creador és un ésser humà investit de categoria d'heroi cultural, fundador o civilitzador, o bé dotat de poders màgics.

En la llegenda *Sobre l'origen de l'arc de sant Martí*, que en últim terme és una llegenda explicativa de l'origen del doble arc de sant Martí, denominat tradicionalment arc del diable, apareix el binomi antagònic, però aquest cop entre sant Martí i el diable:

Sant Martí, amb gran rapidesa, va pintar un arc damunt de vidre amb set colors lluent i sorprenents. El diable va estar molta més estona per a fer un arc més xic que passava per sota del de sant Martí [...], i de seguida se li va fondre i se li va desfer (AMADES, 1950 : 867).

Les caixes de la núvia (BELL-LLOCH, 1881 : 150-160) és una llegenda d'“heroi civilitzador”; el protagonista, en arribar al país dels núvols i de les boires, hi implanta els oficis de la terra i actua com a transmissor de cultura; el fet que després aquests mateixos oficis donin lloc als llamps, la pluja, la pedregada, els trons, en contra dels habitants de la terra, és

l'altra part de la llegenda, i, a més de fornir una explicació d'aquests fenòmens atmosfèrics, suposa l'afirmació del protagonista, bandejat de forma indirecta de la terra, enfront dels seus congèneres.

d) Llegendes sobre l'origen dels accidents topogràfics

El tipus temàtic predominant és el de "llegenda etiològica", dins dels subtipus 'toponímica' i 'morfològica'; algun cop revesteixen la modalitat del tipus "llegenda explicativa d'orígens", i molt sovint s'interfereixen ambdós. Així en la llegenda *Sobre l'origen dels Pirineus*:

En crear la terra, Déu la va fer tota plana i llisa com el palmell de la mà. Un cop feta li semblà que resultava monòtona i decidí fer-hi relleus. Es carregà al coll un gran sac de pedres i se n'anà a voltar, i tirava una pedra ací i una altra allà, i així que queien a terra les pedres creixien, creixien, i es convertien en muntanyasses. Heus ací que en passar per la part alta de Catalunya el sac se li va rebentar i totes les pedres li van caure en un munt i en créixer van fer un gran amuntegament de muntanyes que avui anomenem els Pirineus (AMADES, 1950 : 870).

Aquesta versió participa dels dos tipus esmentats; la referència a Déu creador és pròpia de "llegenda d'orígens", però l'explicació de com s'originà la serralada és feta a partir de l'analogia i l'associacionisme, procediments propis de les llegendes "etiològiques" de tipus "morfològic". Cal recalcar el caràcter accidental d'aquesta creació divina, tret que també apareix en una llegenda de característiques semblants —quasi es pot parlar d'una versió paral·lela— sobre *Els estanyols dels Pirineus*.

En general, les llegendes sobre accidents topogràfics es formen a partir de la toponímia o de la morfologia, seguint mecanismes mentals de caràcter analògic i associacionista; molt sovint hi intervenen éssers sobrenaturals i la narració sol girar entorn del binomi "infracció/sanció", en un joc de forces semblant al que hem vist en les llegendes astrals; aquesta sanció, dictada per un ésser sobrenatural, sol complir-se en forma de transformació o d'encantament. Així en la llegenda *Les roques de les bèsties encantades d'Enveig*:

[...] li va proposar d'ésser la seva muller, però calia que es fes encantat i se n'anés a viure amb ella al [...] fons de l'estany. El fadrí s'hi avingué. La goja li digué que la seguís [...] però que no fes cas del que sentís pel camí i que mai no es girés enrera per veure què passava [...]. Així que empenyeren el camí eixiren un gran eixam de bèsties [...] que udolaven i grinyolaven terriblement. La basarda va comprendre el minyó, que no es pogué estar de mirar enrera. La goja el va maleir, perquè en girar-se s'havia incapacitat per a ésser encantat com ella i ésser el seu marit. Minyó i bèsties restaren convertits en un roquissar (AMADES, 1950 : 878).

El nostre país n'és ple, de llegendes semblants, que ofereixen una trama narrativa més o menys desenvolupada i en les quals figuren, conjuntament amb els éssers humans, fades, bruixes, gegants, el diable, sants, la verge Maria, Jesús, Déu. Molt sovint aquesta relació de fons amb el món sobrenatural es reflecteix en la toponímia; així: Muntanyes Maleïdes, Muntanyes dels Encantats, Pics de Set Homes i de Tretzevents, Roc del Frare, Puny del Diable, Pedra de les Creus, Pallers de Pedra, Roca Foradada, Cap de Mort, Cavall Bernat, Gegant Encantat.

e) Llegendes sobre l'origen de les aigües

El tipus temàtic predominant és el de "llegenda etiològica", si bé algun cop revesteix la forma de "llegenda explicativa d'origens", i molt sovint s'interfereixen ambdós tipus. Així en *Els estanyols dels Pirineus*:

Déu va separar les aigües de la terra. Però heus ací que, quan va arribar als Pirineus, se li va fer fosc i se sentia ja molt fatigat de tot el dia de treballar, i va decidir deixar-ho com estava. Per això per aquella contrada l'aigua i la terra encara estan barrejades i hi ha tants estanys, rius i fonts (AMADES, 1950 : 870).

De forma similar a la versió paral·lela esmentada, aquesta participa de "llegenda d'origens" per la menció de Déu creador i de "llegenda etiològica", ja que bàsicament explica la causa de la gran profusió d'aigua al llarg dels Pirineus. Algun cop la causa es recerca en la toponímia, i a partir del nom es forma la llegenda, com en *La Font de la Cabra de la muntanya de Tremont* (AMADES, 1950 : 878), o bé es desenvolupa el binomi "infracció/sanció" sota la variant temàtica de "quan Jesús i sant Pere anaven pel món", com en *L'origen de la mar* (AMADES, 1950 : 878-879). En aquesta versió Jesús i sant Pere, tot anant pel món, estan assedegats, truquen a totes les portes i tothom es nega a auxiliar-los fora d'una velleta. Jesús, agraït, li dóna una bóta i li recomana que hi recorri sempre que vulgui aigua; la velleta, però, dubtant de la virtut de la bóta, no en fa ús, fins que un dia que n'està molt necessitada, ja que el rei, amo de la font, només dóna aigua el diumenge, obre la bóta i en comença a rajar aigua i més aigua.

Aviat s'inundà la casa, la ciutat i la vall fins a formar una gran quantitat de rius i la mar. Tota la inhospitalària ciutat va inundar-se i restà submergida en la mar. Només es va salvar la velleta, que, previnguda [...], va enfilar-se dalt d'un turó [...]. No se sap on anà a parar la boteta, i mentre no se'n tanqui l'aixeta seguirà rajant i hi haurà rius i mar. Han fracassat els treballs per trobar-la i hom creu que mai no serà trobada, mentre al món hi haurà mar.

Aquesta versió és una insòlita variant del tema “poble submergit”, tan freqüent en les llegendes que desenvolupen el binomi temàtic “infracció/sanció”. La maledicció de Jesús hi apareix de forma implícita i la sanció hi té lloc de forma indirecta. Normalment, en les versions d’aquests temes, la maledicció hi apareix de forma explícita, i molt sovint en llenguatge directe, la sanció és immediata i el personatge caritatiu és advertit per l’ésser sobrenatural sancionador perquè pugui evitar, com a individu, la sanció que ha de recaure sobre aquella collectivitat.

f) Llegendes sobre l’origen, la forma i les qualitats de les plantes

Els dos tipus temàtics predominants són els de “llegenda explicativa d’origens” i “llegenda etiològica”, segons els subtipus ‘morfològica’ i ‘qualificativa’; si la llegenda és explicativa d’origens, tendeix a desenvolupar el model estructural basat en el binomi temàtic “creador / demiürg trampós”, i Déu i el diable són els clàssics oponents. Així en *La creació dels arbres* (AMADES, 1950 : 990):

El diable féu el jonc i ponderà el difícil que era crear un arbre, i Déu, sense donar-li importància, es limità a pronunciar els mots xop, vern, faig pi, avet, om!, i al moment van sorgir de terra els arbres més arrogants i alterosos que es coneixen, com són el xop, el vern, el faig, el pi, l’avet i l’om, que encara avui porten els mateixos noms de les síl·labes simples que pronuncià Déu en crear-los per efecte només de sa paraula.

La introducció en aquesta versió és insòlita: habitualment la creació divina és la que inicia la confrontació, i el diable vol emular Déu i crea una planta pariona però menys afavorida. Així, foren creades per parelles: la pomera i el castanyer, el magraner i el pi, la prunera i el codonyer, la taronja i la llimona, entre moltes altres. La versió anterior és particularment interessant perquè recull la idea de la força creadora atribuïda a la paraula, que tanta importància ha tingut i té no sols en la màgia, sinó també en tots els rituals religiosos. Indissolublement unida al tabú del nom, n’és la contrapartida: allò anomenat, invocat, imprecatur, pot fer-se real, i sobre aquesta creença s’han construït uns complexos sistemes rituals entorn del sentit màgic i sacre de la paraula.

Les llegendes que expliquen les causes de determinades formes o qualitats de les plantes ofereixen esquemes narratius diversos i sovint tenen un cert caràcter de rondalla. Algun cop hi intervenen les figures de la Mare de Déu, Jesús, la Sagrada Família o altres personatges del cicle tradicional de l’evangeli o del santoral cristià; altres vegades glosen un esdeveniment històric, com en *Sobre qui va portar els bitxos i els tomàtecs* (AMADES, 1950 : 992). Les llegendes sobre particularitats de les plantes són molt variades pel que fa a temari narratiu, però es refereixen quasi sempre a unes mateixes plantes: l’olivera, el cedre, el xiprer, la palmera, l’ametller, el taronger, la pomera, el cirerer, l’avellaner,

la figuera, el gerani, la rosella, la canya, el pi, la vinya, el blat, la farigola, la menta, etc., plantes que, per altra banda, tenen una llarga tradició mitològica en l'àmbit mediterrani i hispànic. Sovint s'incorpora a la narració alguna forma del refranyer o del cançoner, i més d'un cop la llegenda sembla haver estat inventada per explicar el refrany o la corrandia inclosos, com en *Sobre el conreu de la vinya* (AMADES, 1950 : 1007), on es glossa el refrany «Planta vinya, fes bon vi, i no te n'hauràs de pene-dir».

g) Llegendes sobre l'origen, la forma i les qualitats de les bèsties

Els dos tipus temàtics predominants són, així mateix, els de “llegenda explicativa d'origens” i “llegenda etiològica” segons els subtipus ‘morfològica’, ‘qualificativa’ i ‘onomatopeica’; si la llegenda és explicativa d'origens, tendeix a desenvolupar el model estructural narratiu basat en el binomi temàtic “creador / demiürg trampós”, que hem vist anteriorment. Així en *La creació del gos i del gat* (AMADES, 1950 : 889):

Una vegada que van trobar-se Nostre Senyor i el diable, el de la banya verda va dir al Creador:

—De segur, Fusteret, que no ets capaç de fer una bèstia tan bonica i tan polida com jo.

Van fer juguesca i el diable va enviar a espiar quina mena d'animal obrava Déu, i l'emissari li digué que tenia quatre cames peludes, cua llarga i prima, un cap i cara com un pebrot ajagut. El diable trobà que una testa en forma de pebrot no podia ésser gaire galana, i decidí fer la seva obra semblant a la de Nostre Senyor, però millorant-la de cap, i, després de molt cercar com podia fer més bonic, pensà que donant-li forma de poma, i, per tal de donar-li més originalitat i de superar la creació divina, decidí fer-li bigotis.

Arribat el moment de comparar les dues bèsties, Nostre Senyor presentà el gos, gentil de figura, gallard de fesomia i sobretot noble i de gran cor. I el diable presentà el gat, notablement més xic que el gos, de testa completament diferent i mostatzada i sobretot traïdor, mesquí i venjatiu. Com a bona obra del diable, la gent creu que és el seu aliat i confident entre els homes, que té una ànima semblant a la d'ell, i que quan el diable vol presentar-se a l'home de manera dissimulada, una de les formes que prefereix per a encobrir-se és la de gat negre. Per això menjar gat endimonia i qui en menja no pot rebre el Sant Sagrament fins passades vint-i-quatre hores.

Encara que aquesta versió no correspongui al model habitual de “llegenda d'origens”, que sol ser molt breu i esquemàtica, la incloc a causa del peculiar interès de la càrrega mítica que aglutina: el dualisme creador i el contrastat dictamen valoratiu de les dues bèsties creades, el caràcter antropomòrfic atribuït a tots dos animals en conferir-los categories ètiques, i l'enunciació de determinats trets mífics del gat que

correlaciona aquesta versió amb el llegendari sobre bruixes i sobre dimonis. Cal advertir també que la denominació «Fusteret» és insòlita en aquest tipus de llegenda, que mai no superposa figures divines; transcorrent l'acció en el remot temps bíblic de la Creació, la figura de Jesús i les seves diverses advocacions en queden excloses.

Tal com hem vist que succeeix en les llegendes sobre l'origen de les plantes, també l'origen de les bèsties s'explica per parelles, conseqüència directa de l'acció antinòmica del "creador" i del "demiürg trampós": el rossinyol i el gaig, la cadenera i el mussol, el passerell i el cucut, l'àguila i l'òliba, el pardal i el corb, l'oreneta i la rata-pinyada, el cavall i la cabra, el bou i el cargol, entre altres. Les llegendes sobre particularitats morfològiques i qualitats de les bèsties són molt nombroses i variades i expliquen, sempre de forma molt enginyosa, característiques de determinats animals: els galls negres, els bous estelats, per què les bèsties mouen les orelles i la cua, per què el llop no es pot doblegar, per què el cucut només canta una vegada l'any, per què el reietó és el rei de l'ocellada, per què la mula no fa mulats, i moltes d'altres.

En estreta relació amb aquest darrer grup cal situar aquelles llegendes que expliquen el que diuen els animals; bàsicament onomatopeïques quant a formació de la llegenda, constitueixen una part molt interessant i rica del llegendari. Totes s'ajusten a un model semblant, i vénen a ser com glosses a unes fórmules fixes mitjançant les quals el poble tracta d'interpretar el so dels diversos animals, especialment el dels ocells, de manera similar a aquesta:

Vet aquí que abans el rossinyol només tenia un ull. Un dia que havia d'anar a noces en va manllevar un a la serpeta, per tal de fer més bona cara, però després no l'hi va tornar. La serpeta, rabiosa, va jurar desfer-li el niu; però el rossinyol, previsor, el fa a les branques més altes, i per riure's de la serpeta li diu tot cantant:

—Faré el niu,
niu, niu, niu, niu,
dalt del cim.

I la pobra serpeta, com que no hi veu gaire perquè li falta l'ull que deixà al rossinyol, s'arrossega per terra i prou mira enlaire, però no pot arribar a veure el niu del murriet del rossinyol (AMADES, 1950 : 952).

h) Llegendes sobre l'origen de les coses

El tipus temàtic predominant és el de "llegenda etiològica"; molt sovint hi apareix una certa 'arqueosia' (retrocés cronològic d'un esdeveniment històric segons les lleis que regeixen la deformació de la realitat històrica mitjançant la llegenda, d'acord amb Van GENNEP, 1982 : 279), en especial en aquelles versions que situen en els orígens de la humanitat els diversos invents tècnics.

Són formes narratives molt breus i esquemàtiques en les quals figuren com a agents creadors o inventors Déu, el diable, Noè, la Sagrada Família —o bé Jesús, Josep i Maria aïlladament—, els apòstols, les tres Maries, la Verònica, els Tres Reis d'Orient, etc. Ofereixen un gran interès perquè constitueixen una petita història referent a l'origen d'eines, oficis i costums dels éssers humans. El temari propi d'aquest tipus de llegenda és molt divers; *L'origen de la primera casa* (AMADES, 1950 : 1017) n'és molt representativa:

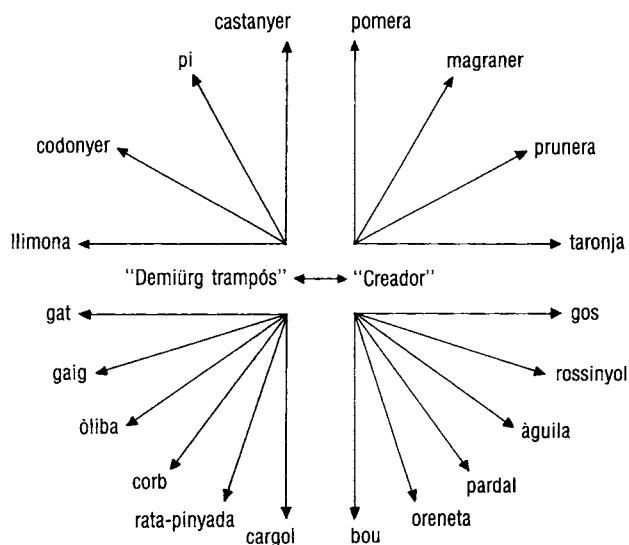
Heus ací que un dia al Paradís va girar-se un vent que va molestar molt el nostre pare Adam, i per a guardar-se'n va decidir aixecar com una mena de paret amb fulles i posar-se al seu darrera. Al cap d'una estona de trobar-se molt bé al recer de la paret de fulles, el vent va mudar de direcció i el mortificava igualment; el nostre primer pare, desitjós d'evitar el vent, aixecà una altra paret encarada del costat d'on el mortificava el bufarut, i fent angle amb la paret que havia aixecat primer. Però el vent, que sembla que estava disposat a amoïnar Adam, al cap d'una estona va tornar a canviar de direcció i bufà per un dels costats on les parets no podien servir de recer, i Adam aixecà una tercera paret fent també angle amb la que havia fet primer i al cap contrari d'on havia aixecat la segona. Així va aconseguir guardar-se del vent i deixà bastida la primera casa.

2.2. Llegendes relatives al món sobrenatural

Són llegendes que, per regla general, tendeixen a explicar determinats fets reals de caràcter insòlit mitjançant la intervenció d'éssers imaginaris considerats pels humans com a diferents i estranys però existents, al capdavant; aquesta intervenció comporta un protagonisme dual —sovint antagonisme— per part dels actors principals de l'acció i també la confrontació entre dos mons, el dels éssers humans i el dels imaginaris.

Els protagonistes humans solen ser gent del poble que sovint hi apareixen amb noms i cognoms dins d'unes coordenades precises d'espai i de temps. Els coprotagonistes imaginaris són fades, follets, gegants, bèsties fabuloses, el dimoni, ànimes en pena, éssers mítics que hi intervenen estretament vinculats amb determinats elements de la naturalesa, especialment les aigües, els fenòmens atmosfèrics i accidents topogràfics peculiars, la llar, edificacions fabuloses, tresors encantats, el regne de l'infern, el món del més enllà. La curiositat, l'amor, l'atracció del misteri, la cobdícia, la por, l'instint de defensa, la desesperança, la commiseració, són els mòbils que impulsen els humans cap a aquests éssers, sovint perillosos i hostils però sempre atractius, que poden mostrar-se benefactors o malèfics envers els humans, i en tot moment incomprendibles i escàpols. Els límits intransferibles entre ambdós mons, el món humà i el món imaginari, hi apareixen marcats per determinats elements rituals, sovint de caràcter tabuat, que tenen com a funció posar en relleu la naturalesa sobrenatural d'aquests éssers imaginaris.

QUADRE 6. En les *llegendes sobre el món natural*, l'oposició creadora entre el "creador" i el "demiürg trampós" dona lloc a curioses parelles de plantes i de bèsties.

La temàtica i les estructures narratives d'aquest tipus de llegenda són molt diverses i ofereixen un gran nombre de motius propis; en general, la presència o l'aparició, quasi sempre invocada, d'aquests éssers en un context humà sol ser l'element estructural que dona inici a la trama narrativa de la llegenda. La temàtica reflecteix la pervivència de creences animistes i deífiques sobre la naturalesa i la llar, la reminiscència d'idees atàviques sobre bèsties i races anteriors als homes, el ressò de creences i ritus satànics, i testimonia la idea de la mort, del més enllà i del destí de l'ànima, i la significació profunda del culte als difunts. El procés lògic respon al mecanisme mental assenyalat per TYLOR (1876-1878 : 573-575) en la concepció de mites.

a) Llegendes sobre fades

Genèricament, més que de llegendes de fades s'hauria de parlar de llegendes sobre éssers mítics femenins, o bé de llegendes sobre dones d'aigua, goges, encantades, dones de fum, aloges o sirenes, ja que són aquests els termes catalans amb què popularment s'expressa el concepte d'ésser mític femení (la paraula «fada» és d'origen erudit i molt rarament s'usa en la parla popular). Les llegendes sobre aquests éssers mí-

tics femenins es localitzen principalment al Pirineu i al Pre-pirineu,² i perden caràcter així que s'estenen cap al sud, per correlació o contaminació amb altres tipus llegendístics, com per exemple el de bruixa. El tret més característic d'aquests éssers mítics és la filiació naturalística, tal com es reflecteix en la denominació «dones d'aigua» i també en la toponímia; sovint topònims com Cova de les Encantades, Bany de la Dona d'Aigua, Cova de les Goges, Cova dels Encantats, Font de les Encantades, testimonien aquesta filiació i comporten una llegenda; a vegades, però, és tan sols una tradició, en el sentit en què he anat definint i considerant el terme, o sigui, mencions d'aquests éssers mítics en relació amb tal o tal lloc, afirmant-hi la presència o les accions, però sense arribar-ne a construir una narració; ara bé, a més d'aquests indicis de formes llegendístiques, que són innombrables, també hi ha la llegenda en el sentit de narració completa amb uns personatges, una acció, un espai i un temps precisats, com es pot deduir de l'anàlisi de les diverses variants sobre el tema "matrimoni entre fada i mortal".

A més de la filiació naturalística, reminiscència d'un sentit animista i antropomorfitzat de la naturalesa vigent en l'Europa pre-cristiana —segons Eugen MOGK (1900 : 286-287), el folklore europeu sobre les fades ha recollit el corpus de creences sobre els esperits de les aigües, dels boscos, dels camps—, hi ha tota una sèrie d'altres trets específics del tipus llegendístic que ens ocupa: bellesa i rics vestits i ornaments, rentar roba a les nits i estendre-la damunt dels prats perquè s'eixugui, proporcionar la fortuna a l'humà agosarat que els pren una peça de roba o de fil, tenir palaus subterranis plens de riqueses on celebren àpats i festes amb profusió de llums i de música, poder «encantar» (convertir en pedra) els temeraris que penetren en llurs dominis, construir grans edificacions, tenir poders màgics, endevinatoris i profètics, tenir caràcter d'esperit tutelar d'una família o d'una collectivitat, tenir amors amb els éssers humans i fins i tot arribar a contreure matrimoni amb els homes. Aquesta diversitat d'elements característics és el resultat d'una lenta labor de transposicions i interferències entre elements tipològics provinents de diverses cultures. MAURY (1896 : 11-25) considera que en la caracterització de les fades europees ha prevalgut el concepte mític de deessa mare, i assenyala, així mateix, que els altres trets específics responen a la confluència sobre el tipus "fada" de determinats trets propis de les nimfes (relació amb la naturalesa, bellesa, gràcia, danses, cançons) i de les parques (màgiques, endevines, coneixedores del destí dels homes i de la vida futura). També CARO (1946 : 182) assenyala el caràcter de deessa mare, i indica que al País de Gal·les denominen *mam-su* (mares) les fades, molt probablement per filiació amb les antigues mares dels pobles cèltics.

2. Josep Romeu, "Mitos tradicionales pirenaicos (Alto Ripollés y Valle de Ribas de Freser)", «Pirineos», VI, núms. 15-16, gener-juny, 1950, pp. 137-179.

Es pot dir que cadascun d'aquests trets específics de les fades pot donar lloc a un tema narratiu; per exemple, el caràcter tutelar en *La Torre dels Encantats* (GARCÍA DE DIEGO, 1954 : 393-394). Ara bé, les diverses variants del tema "matrimoni entre fada i mortal" són particularment interessants perquè desenvolupen d'una manera gairebé completa els trets característics de la fada. MASPONS (1952 : 26-33), en recollir i transcriure *La Dona d'aigua*, en va consignar una de les primeres versions:

Allí dins, entremig d'aquells foscosos llacs, d'aquelles espurnejantes perles, de la soledat aquella, viuen les fades.

Una n'hi havia que era formosa com cap, potser la reina. Diu que un matí va eixir tot just al clarejant de l'alba [...]; l'hereu de Viaplana, que era de cos gentil i ànima ben disposta, en eixir de casa seva, camí de Granollers cap a la fira, al peu mateix del barri la veié tot banyant-se en el gorg que la torrentera hi forma.

Se n'enamora i la sollicita en matrimoni; la fada hi accedeix si ell es compromet formalment a no dir-li mai «dona d'aigua», i l'hereu de Viaplana li dóna paraula de respectar el pacte. Es casen i comença una gran prosperitat per a la casa Viaplana: ni el graner ni el celler són prou grans, i els ramats cobreixen la muntanya; dos fills, un noi i una noia, arrodoneixen la felicitat de la parella. Però un dia, en absència del marit, la fada mana segar un blat que tot just verdeja; en tornar el marit, enfurismat, exclama: «Malhaja la dona d'aigua!» Se sent un gran terratrèmol i la fada desapareix; poc després cau una forta pedregada que fa malbé totes les collites menys la de l'hereu de Viaplana, segada a temps per la clarividència de la seva dona. Llavors l'hereu comprèn el seu error i recorda el pacte contret. Cada matinada la fada torna a gomboldar els seus fills, però el marit no la veu mai. Diu a la noia que, quan torni la mare, cusi el seu vestit als d'ells, pensant que així podrà retenir la seva muller; però, la matinada que la noia ho fa, tan bon punt entra el pare desapareixen tots tres. Des d'aleshores la desesperació i la ruïna planen per sempre damunt l'hereu i la casa de Viaplana.

Altres variants d'aquest suggestiu tema són *L'encantada de Lanós* (MUNS, 1867 : 133-145), *La «goja» de la Vall d'Aro* (PELLA, 1883 : 113-114), *La Dona d'Aigua de Casa Blanch, d'Arbúcies* (BALAGUER, 1893 : 79-87), *El noi d'Espui casat amb una encantada* (VIOLANT, 1949 : 527), *El fargaire de Bor i l'Encantada de la Cova de la Fou* (AMADES, 1954 : 49). L'estructura narrativa és sempre com la de la versió que hem vist: trobada-enamorament, sollicitud de matrimoni, matrimoni sota condició, fortuna com a conseqüència del matrimoni, infracció de la condició, ruïna absoluta. La condició ofereix diverses variants, però sempre té caràcter prohibitiu i actua com una mena de tabú: la fada accepta el mortal com a marit sempre que aquest es compromet a no dir o no fer determinades paraules o accions; si el marit infringeix el pacte, l'esposa l'abandonarà per sempre. Aquesta condició prohibitiva permet

relacionar aquestes llegendes amb les idees dels pobles primitius sobre alguns tabús; aquests constitueixen un tipus de màgia negativa, ja que creuen que, si no s'abstenen de determinats actes o de determinats mots, recauran damunt d'ells grans desgràcies, de manera semblant al que s'esdevé en la màgia positiva, en què determinats conjurs i ritus proporcionen beneficis. Normalment aquesta màgia negativa apareix associada a éssers sobrenaturals, de tipus animista o deífic, que imposen certes prohibicions als homes o bé els prescriuen una línia de conducta, i castiguen de forma dura i inexorable els transgressors (LEVY-BRUHL, 1931 : 165-176; LOWIE, 1947 : 290-291).

El factor fortuna, que apareix sempre com a conseqüència immediata de les noces amb una dona sobrenatural, permet relacionar aquest tema llegendístic amb determinades idees de màgia propiciatòria dels pobles primitius o pre-clàssics europeus segons les quals es pot actuar sobre la naturalesa mitjançant ritus màgico-religiosos. Així, en les antigues societats agrícoles, se simulaven unes noces entre un home o una dona i una deessa, un déu o un esperit de la naturalesa, de les aigües o de la vegetació, per propiciar les bones collites (FRAZER, 1915 : 298-312). Podria ser que en aquestes llegendes sobre el "matrimoni entre fada i mortal" intervinguessin unes idees semblants; així com aquests matrimonis rituals, en què el cap de tribu o rei feia de marit de la deïtat invocada —quasi sempre una deessa mare (BURCKHARDT, 1945 : 158-162)—, proporcionaven la prosperitat requerida pel poble i asseguraven la fertilitat de la terra i la fecunditat d'homes i animals, en època molt més propera, i en medis agrícoles i ramaders, el matrimoni entre una fada i un mortal proporcionarien a l'home la fortuna més extraordinària mitjançant l'essència naturalística i els poders sobrenaturals de l'esposa.

Crec que en la formació d'aquest tipus de llegenda els factors condició i fortuna tenen una funció determinant. Molt possiblement, en realitat, primer hi hauria la fortuna, que, essent insòlita i potser inexplicable, apareixeria justificada pel matrimoni amb la fada com a recurs explicatiu extraordinari d'un fet així mateix extraordinari; el procés mental seria invers al seguit en els matrimonis rituals, però respondria a una mateixa línia de pensament analògic i associacionista. L'exigència indagadora de l'ésser humà ha donat lloc, sempre i arreu, als més diversos mites; segons TYLOR (1876-1878 : 573-575), els esdeveniments del món exterior en les societats primitives actuen de tal forma sobre l'esperit dels individus que aquests arriben a afirmar determinats fets i a concebre certs mites, i aquesta operació mental és tan constant i general que, de simple hipòtesi, quasi podria elevar-se a llei absoluta. Així, doncs, el matrimoni extraordinari explicaria la fortuna extraordinària. Ara bé, l'opinió de la collectivitat limita aquesta situació extraordinària d'un dels seus membres —cal recalcar que les versions d'aquest tema apareixen sempre molt localitzades i que es requereix de forma molt concreta la identitat de l'afortunat— mitjançant la fatídica condició; tard o d'hora

el marit, infringint el tabú, perdrà inexorablement l'esposa-fada i el matrimoni quedarà desfet. En complir-se això, la situació extraordinària quedarà reduïda a una dimensió purament humana. L'altra funció de la condició seria assenyalar la frontera entre el món dels mortals i el de les fades, fixar l'últim reducte de l'esposa sobrenatural, testimoniar permanentment la seva inescrutable naturalesa.³

b) Llegendes sobre follets

Les llegendes sobre follets es troben esteses per bona part de la Catalunya Vella; segons l'opinió popular, són uns éssers diminuts, entremaliats, llestos, molt treballadors i lleials, estretament vinculats al foc, la llar, la cuina o les quadres, on a les nits es dediquen a estrijar i destorbar les bèsties; generalment són imaginats vestits de vermell i amb una gorreta del mateix color.⁴ Estimen la casa on s'installen i la gent que l'habita i, agraïts per les ofrenes i les atencions rebudes, atorguen tots els beneficis possibles; si són maltractats, saben odiar i perseguir, i fins i tot portar la família a la ruïna. Molt possiblement, en aquesta fidel vinculació del follet a la llar que ocupa hi ha una pervivència del culte romà als déus Lars i una confluència amb el culte als avantpassats, a qui s'ofrenava mill, panís, faves o civada; ofrenes d'aquesta mena són les que es fan als follets per propiciar-los o per alliberar-se'n, com indica BERTRAN I BROS (1989 : 60-62) en *Els follets*. El mite del follet es documenta a tot Europa, amb més o menys intensitat, i també apareix en altres latituds. Estretament relacionada amb la mitologia dels follets hi ha la dels minairons (vall de Boí, vall del Flamicell i Bosia), menairons (Rialb, Cardós, vall Ferrera), familiars o famillions (Urgell) o petits (Cerdanya), una mena d'insectes que es porten dins d'un canut i treballen sempre per a llur amo. En destapar el canut surten volant com un eixam d'abelles, i, si no se'ls mana feina al moment, piquen i maten llur posseïdor; segons l'opinió popular, qui tenia un canut amb minairons deixava de ser pobre, però —sempre l'element advers que limita la fortuna— es veia constantment turmentat per ells i llurs peticions de feina. Hi ha moltes llegendes que parlen de cases i famílies enriquides per la possessió de minairons: qui els posseïa els feia treballar de nit i fabricar monedes d'or, o bé segar l'herba dels prats en una sola nit, o bé els transformava en grans ramats de cabres que pasturaven de dia i eren munyides de nit. També hi ha diverses llegendes sobre la forma d'adquirir-los; la

3. Ramona Violant, *El matrimonio entre hada y mortal en el folklore de la zona pirenaica*, pp. 131-175.

4. Recentment s'ha publicat un interessant estudi sobre els follets i llur correlació amb les àrees culturals dels pobles micòfils i micòfobs del vell món (Josep M. Ferigla, *El bolet i la gènesi de les cultures. Gnoms i follets: àmbits culturals forjats per l'«Amanita muscaria»*, amb l'apèndix "Mites i al·lucinacions" de Claudi Esteva Fabregat, Barcelona, Alta Fulla, «El Pedrís», 18, 1985.

més popular és la que diu que els minairons provenen de la llavor d'una planta anomenada minaironera, que floreix i grana a les dotze en punt de la nit de Sant Joan, dins d'unes profundes coves d'accés molt difícil (VIOLANT, 1949 : 517-529).

Respecte als follets, un dels motius narratius que es desenvolupen més freqüentment en les llegendes és el de "la mudança". Així en *El follet de l'hostal del Vilar* (AMADES, 1950 : 1485-1486):

Un temps el follet es va apoderar del Vilar, fins al punt d'ésser el malson dels seus habitants [...]; prou van escampar mill pertot arreu on més anava el follet, però no en van pas poder sortir. Desesperats en veure que no se n'anava, van decidir abandonar la masia i anar a viure en un altre casal. Van carregar més de cent carretes i se'n van anar. I heus aquí que quan la criada major anava a fer una truita es trobà que s'havien descuidat la paella. De seguida va córrer a buscar-la al Vilar, però pel camí la trobà que caminava dreta, i tota parada sentí una veueta que li deia:

—Ja la porto, ja la porto.

Era el follet, que vetllava pels interessos de la gent del Vilar. Un cop se n'hagueren anat, va resseguir tots els racons per veure si s'havien deixat res, i en trobar la paella se la va carregar a coll i cap a la casa nova falta gent. La criada, però, no va veure sinó una paella que caminava, tan i tan remenut era el follet!

En veure que ni mudant de casa no es podien desempallegar del follet, ho van deixar córrer i se'n van tornar altra vegada al Vilar.

c) Llegendes sobre gegants

La tipologia dels gegants en la llegendística ofereix quatre varietats característiques: constructors, quan se'ls vincula amb monuments megalítics i amb vestigis i pedres de dimensions insòlites, com en *La Cabana del Moro* (AMADES, 1950 : 1074); antropòfags, de forma molt semblant als ogres que figuren en les rondalles meravelloses d'adversari sobrenatural, com en *La Pujada del Gegant* (AMADES, 1950 : 1074); proveïts d'un sol ull, ressò del mite mediterrani del ciclop, com en *El gegant de la Cova de la Quera* (AMADES, 1950 : 1097), i humanitzats i individualitzats, quan se'ls considera éssers humans de força i proporcions gegantines, com en les diverses versions del cicle del «fort Farell» o del «Xic de Vaquerisses» (MASPONS, 1952 : 17-25). Algun cop aquests tipus s'interfereixen i apareixen plegats en una mateixa versió, com en *L'ogrec i el vell Dalmau*.⁵

Sobre la formació d'aquest tipus de llegenda cal indicar que molt possiblement ofereix una estreta relació amb determinades idees de cosmogonies primitives segons les quals els éssers que actualment habiten la terra no han estat els primers a habitar-la, sinó que han estat pre-

5. *L'ogrec i el vell Dalmau* (rondalla), tramesa per Generosa Benet, «Arxiu de Tradicions Populars», pp. 334-335.

cedits per altres pobladors, extingits fa molt temps, de raça gegantina. Aquesta concepció respon a un pensament bàsicament inductiu, que es basa en la troballa d'animals fòssils i en l'atribució de determinats monuments megalítics a una raça de gegants. No tan sols els monuments prehistòrics, sinó també la situació de determinades pedres de dimensions insòlites, han donat lloc a llegendes sobre gegants; en els països de cultura clàssica —França meridional, Itàlia, Grècia, el Pròxim Orient— a aquests monuments naturals se sumen les ruïnes d'aqüeduc-tes i d'amfiteatres romans, de temples grecs, de castells micènics, de piràmides, i això ha portat a deduir, en els llocs indicats, que aquestes construccions no podien ser més que obra de gegants, de ciclops (KRAPPÉ, 1938 : 258-259 i 329).

Sigui com sigui, quasi totes les llegendes sobre gegants assenyalen aquesta vinculació. Així en la complexa llegenda *La Tolosa* sobre "el Pare Gegant del Vilar de Tentallatge" (AMADES, 1950 : 1491-1492):

Davant de l'esglesiola de vora del Vilar de Tentallatge hi ha un munt d'enderrocs coneguts per «Torre del Gegant», perquè, segons tradició, havien estat la casa d'un famós gegantàs conegut pel Pare Gegant, el record del qual és tan esfereïdor que encara avui serveix per a fer por a la mainada de tota aquella rodalia.

Com gairebé tots els gegants, vivia del pillatge i era el terror de la contrada, que estava tota esporuguida sota de la seva fèrula. El gegant era vell, molt vell, tant com la terra, i es va tornar orb. Aleshores se servia d'una noieta que ningú no sabia d'on havia sortit i que tenia la gràcia de tenir sempre la mateixa edat per més anys que passessin.

Les forces del país es reuneixen per cercar un mitjà de combatre'l. «Es feia, però, molt difícil, puix que, tant quan ell era dintre de la torre com quan n'era fora, tancava la porta de l'entrada amb una immensa roca que pesava milers i milers de quintars i que ell manejava com una palla.» Els fadrins decideixen esperar un dia que el gegant dormi fora de la torre, de cara al sol, com té costum de fer, i, coberts de feixos de branques, l'ataquen per sorpresa. Prou la noieta adverteix al Pare Gegant que els arbres es mouen, però aquest no en fa cas; el fadrí més agosarat salta d'un dels feixos i li clava un ganivet llarg i esmolat. El gegant, ferit de mort, s'aixeca i s'agafa fortament a la torre que li servia de casa, l'arrenca de soca-rel, li cau al damunt i li serveix de fossa. El fadrí agosarat és l'hereu de can Tolosa, una casa pobra i miserable. L'altra fadrinalla s'espanta, quan és a la vora del gegant; l'hereu de can Tolosa recull les immenses riqueses que el gegant havia acumulat per a la seva acompanyant, i s'emporta aquesta a casa seva per fer-la la seva muller. «I a can Tolosa van passar a ésser, d'una de les cases més pobres, la més rica i poderosa de tota la contornada.»

Aquesta llegenda desenvolupa el tema "monstre vençut per heroi humà" en una versió molt semblant a la manera com en les rondalles meravelloses d'adversari sobrenatural es descabdella aquest argument:

per fer front a la *dissort* inicial —la presència del gegant a la contrada— s'aplega l'estol de fadrins. Un d'ells és prou valent, a més d'astut, per dur a terme l'enfrontament amb l'*agressor* i sortir-ne triomfant. Aquest resultat és el compliment del ritu de pas que ajuda l'hereu de can Tolosa a realitzar-se plenament, a assolir, envers la seva collectivitat, la categoria d'*heroi*. La consecució de fortuna i d'esposa acaben de consolidar aquesta categoria. Ara bé, malgrat aquesta semblança estructural, la localització del fet, la menció de la Torre del Gegant com a testimoni real del fet narrat, la identificació de l'*heroi* com a membre d'una família d'aquell poble i com a propulsor de la riquesa d'aquella casa, i, essencialment, el to de creença en què és evocat el fet, donen a aquesta narració un indubtable caràcter de llegenda.

d) Llegendes sobre bèsties fabuloses

En el llegendari català sobre bèsties fabuloses hi predominen dracs i serpents, descrits sempre amb unes característiques fantàstiques. Les llegendes sobre dracs quasi sempre giren entorn del tema “monstre vençut per *heroi* humà”, resolt segons diverses variants, la més representativa de les quals és *La llegenda de sant Jordi*,⁶ de tan viu ressò mediterrani; d'altres variants són *La noia de can Dalmau* (GARCÍA DE DIEGO, 1954 : 384), on surt un «drac, horrible fera amb set caps», *El drac de la Potra de Pino* (AMADES, 1950 : 1077), «terrible drac [...] que podia caminar, nedar i volar», etc. Les llegendes sobre serpents es correlacionen amb la temàtica de “tresors i éssers encantats”, i alhora reflecteixen determinats elements mítics que fan referència a la fertilitat de la terra i a la fecunditat d'homes i de bèsties. La llegenda sobre *El serpent de la Cova d'Estela* (VIOLANT, 1949 : 522-523) és molt representativa:

Prop de la Cova d'Estela, a Berga, cada any, la nit de Sant Joan, s'obre un pou molt profund, pel fons del qual corre un riu cabalós que amb el seu corrent fa molt brogit. A l'altra banda del riu hi ha una imatge de sant Joan que és d'or. Per agafar-la s'ha de travessar un pont de molsa. Un cop passat el pont, apareix un serpent de llarga cabellera amb un diamant al mig del cap, però és inofensiu i només surt per impedir que ningú s'apoderi de la imatge d'or. El valent que gosés anar a la recerca d'aquell tresor desencantaria una princesa que hi ha allà captiva i quedarien al descobert les persones que s'aprofiten de les riqueses d'aquella bella i desventurada princesa. Una vegada, un pastor va baixar al pou lligat amb una corda sostinguda per un seu company; però, per por que el pont no es trenqués, no es va atrevir a passar-lo. I sort encara que el de dalt es va afanyar a estirar la sogà, que, si no, l'agosarat pastor hauria mort de bardsa.

6. Publicada per Maspons a «Calendari Català de 1869».

Respecte a la formació d'aquest tipus de llegenda, es pot considerar que té com a punt de partida la troballa de restes d'animals prehistòrics. A més d'això, les llegendes sobre bèsties fabuloses conserven un viu ressò de les mitologies antigues que repercutiren en la formació del folklore de les terres hispàniques —la cèltica, la grega, la romana, la germànica—, mitologies on les bèsties fabuloses tenien un paper molt important. Les excavacions modernes han subministrat les bases de la paleontologia, la ciència dels fòssils, però les troballes de restes no són coses d'ahir; ben al contrari, cal suposar que de sempre els treballadors de la terra i els miners han fet aflorar esquelets dels grans rèptils antediluvians. KRAPPE (1938 : 330) assenyala que a la ciutat de Joppé es mostrava als curiosos un monstre marí que era considerat com el drac mort per Perseu, i recalca que les descobertes d'aquest tipus haurien donat lloc a la inducció que en altres temps la nostra terra estava poblada per animals monstruosos. I, naturalment, s'anava encara més enllà: el poble es preguntava com i per què aquests rèptils havien desaparegut. La resposta era fàcil: evidentment, homes heroics, demiürgs o els mateixos déus en persona n'havien alliberat el món; això explicaria el gran nombre de mites i de llegendes sobre exterminadors de dracs.

L'ós és l'altra bèstia que dona lloc a llegendes i tradicions. Quasi sempre les versions sobre aquest tipus desenvolupen el tema "la Bella i la Bèstia", si bé resol de forma diferent de com es resol en la rondallística. Així en *La noia del Mas de Cremadells i l'ós de la Cova de les Salines* (AMADES, 1950 : 1465):

A una filla del Mas, molt gallarda i molt gentil, un dia que guardava el bestiar se li presentà un ós molt gros i feréstec que tenia la seva cova en la muntanya de les Salines. La noia en veure'l es desmaià. L'ós amb tot compte la prengué entre els seus braços i se la va emportar a la seva cova, on la féu objecte del tracte més delicat i afectuós. Li portava carn de tota mena, xais, ovelles, senglars, i es desfeia per ben péixer-la i amoixar-la. Després de molt temps, uns carboners la van trobar i la van portar a casa seva. Els seus pares ja en portaven dol, perquè la creien morta, si bé no podien endevinar què se n'havia pogut fer. Diuen si l'ós la volia fer la seva dona.

e) Llegendes sobre dimonis

A més del paper que té com a "demiürg trampós" en la sèrie de llegendes explicatives sobre el món natural, el dimoni o diable és un dels personatges mítics més recurrents al llarg del llegendari. Apareix sovint en la toponímia en relació amb accidents topogràfics insòlits o edificacions poc comunes, com la Roca del Diable, la Petjada del Diable, el Cau del Diable, la Pedra del Diable, el Balcó del Diable, el Pont del Diable, l'Allisador del Diable, etc. En general, les llegendes sobre aquests topònims són formes molt breus, que no arriben a desenvolupar una tra-

ma narrativa; més aviat són tradicions que tenen com a funció primordial explicar l'origen de l'apellatiu. Ara bé, també hi ha formes complexes que despleguen tot un argument. Així les moltes versions del tema "pacte amb el diable", com podem veure en *La Pedra del Diable*:

Es troba en un camp prop de Palau-solità. El diable la portava a coll des del Montseny, on l'havia arrencada, a Martorell, per acabar el famós pont romà conegut per «Pont del Diable», que travessa el Llobregat. Part d'ençà del riu hi havia un gran hostel on no hi havia cap pou per a proveir-se d'aigua. Hi havia una serventa que s'havia de passar gairebé tot el dia anant a cercar l'aigua a l'altra banda del riu a una fonteta. Un dia que el riu baixava molt ple va dir que més valdria donar-se al dimoni que haver de fer tants viatges a la font. A l'instant se li presentà un cavaller que li prometé fer-li un pont en una sola nit a canvi de la seva ànima. La serventa va acceptar. El diable, car no era altre el cavaller, es posà tot seguit a treballar amb tota fúria. Només hi mancava una pedra. La matinada s'acostava. En passar el diable per davant de can Cortès, el gall d'aquesta casa es posà a cantar anunciant el dia. El diable, que només pot treballar durant les hores de fosca, en sentir cantar el gall cregué que ja era de dia. No havent tingut temps d'acabar el pont, deixà caure amb ràbia la pedra a terra, i quedà dreta, tal com encara avui es troba, i enfonsada set canes (AMADES, 1950 : 1114-1115).

Aquest tipus temàtic és molt popular arreu d'Europa; el pacte hi apareix de forma ben explícita i és el nucli de la llegenda. Hi ha versions, però, on el pacte intervé de manera implícita, i aleshores la figura del diable, com també el mateix pacte, funcionen com a elements determinants però sense caràcter de protagonistes. Així en la *Llegenda de can Morató*:

Es troba en terme d'Olot. Temps era temps que hi havia una pubilla de les més gallardes de la contrada. Se'n va enamorar un fadrí jugador i carregat de vicis que havia donat la seva ànima al diable. La donzella, no sabent amb qui se les havia, corresponia al festeig del fadrinet. Però, com que els pares d'ella no ho volien, fadrí i donzella decidiren fugir una nit. El minyó es presentà a l'hora convinguda amb un cavall i fugiren tots dos. Mentre el corser corria lleuger per una gorja feréstega i profunda, la donzella va sentir com si el seu amant i el cavall es tornessin de foc i cregué que la cremaven. Aleshores recordà les paraules dels seus pares i temé que havia caigut en mans del diable. Es va senyar i va demanar ajut a la Mare de Déu dels Desemparats. Tot seguit sentí un fort terratrèmol i un terrible tro que la deixaren mig morta de por. Quan es deixondí, es trobà altra vegada a casa seva. En el lloc on la donzella reclamà la Mare de Déu s'alçà una capellèta dedicada a la Verge dels Desemparats, i la tenebrosa gorja fou qualificada de «Gorja del Dimoni» (AMADES, 1950 : 1474-1475).

En aquesta versió, la condemna que recau sobre el protagonista masculí li transfereix caràcter demoníac i el fa actuar com a "diable temptador"; en invocar la protagonista femenina el nom de la Mare de

Déu, es trenca el malefici i ella se n'allibera. Els elements sobrenaturals que hi concorren —el terratrèmol, ser de nou a casa— són propis de les llegendes on els protagonistes humans entren en tractes amb éssers sobrenaturals. Generalment les llegendes que giren entorn del tema “diable temptador” són versions populars de la complexa temàtica dels íncubes i súcubes medievals. Dintre d'aquest tipus temàtic són nombrosíssimes les versions sobre esposes seduïdes pel dimoni en absència del marit i sobre monestirs destruïts pel foc de l'infern a causa de la relaxació dels costums (MASPONS, 1952 : 68-70).

Respecte a les llegendes sobre “pacte amb el diable”, ofereixen sempre l'estructura narrativa que hem vist a *La Pedra del Diable*; el/la protagonista, impulsats per la fatiga, la còlera, la cobdícia, la luxúria, l'afany del joc, invoquen el nom del diable. Aquest apareix i acorden un pacte: a canvi d'aconseguir allò que es desitja, el contractant humà es compromet a lliurar la seva ànima al contractant sobrenatural. El caràcter fatídic d'aquest pacte pot ser anul·lat mitjançant la fe, la innocència o l'astúcia —algun cop mitjançant l'atzar, com hem vist anteriorment—, i aleshores l'home o la dona triomfen damunt del diable; però hi ha versions on la victòria és del diable, i l'home o la dona, a l'hora de la mort, són arrabassats per aquell cap als seus dominis d'ultratomba.

f) Llegendes sobre ànimes en pena

Són nombrosíssimes i es basen en la creença en el retorn de les ànimes dels difunts als àmbits que habitaren i l'impossible repòs de les ànimes culpables de determinades infraccions. Poden tenir caràcter individual i al·ludir a una mera aparició, com en el cas del «cavaller muntat en un cavall blanc» que cada cent anys surt de la xemeneia del Castell d'Espinzellà, dóna la volta a la fortalesa i desapareix, i «mai no s'ha sabut qui és ni lo que vol», d'*El Castell d'Espinzellà* (MESTRES, 1933 : 18); també poden testimoniar un robatori o un crim, com en *El tresor del Castell de Campmany* (AMADES, 1950 : 1255), o bé un fet irreverent, com en *El capellà en pena* (MESTRES, 1933 : 82-83), o sacríleg, com en les moltes versions d'*El Mal Caçador* (MESTRES, 1933 : 51), i tenir caràcter col·lectiu, com en *La Batalla dels Morts* (BELL-LLOCH, 1881 : 52-60) i en les versions sobre el motiu del “monestir de Sant Amant” dins de la complexa tradició llegendària d'*El Comte l'Arnau* (ROMEU, 1948 : 93-183).

Bona part d'aquest tipus de llegendes es correlaciona amb el culte als difunts —molt sovint les aparicions recurrents que evoquen tenen lloc el Dia dels Morts— i amb la devoció a les ànimes del purgatori, ja que les ànimes en pena solen aparèixer en sol·licitud d'ajuda per reparar una falta i en demanda d'oracions. Aconseguit el que necessiten, mitjançant la intervenció d'un ésser humà viu i pietós, no es tornen a manifestar. Algun cop, però, la presència d'una ànima en pena no és deguda

QUADRE 7. Característiques dels éssers sobrenaturals protagonistes de les llegendes sobre el món sobrenatural.

<i>Característiques Éssers sobrenaturals</i>	<i>Descripció</i>	<i>Hàbitat/Vinculació</i>	<i>Activitats</i>	<i>Poders</i>	<i>Relació amb humans</i>
<i>Fades</i>	bellesa rics vestits i ornaments	aigües coves/gorgs edificacions	rentar roba de nit filar dansar/cantar construir cuidar la llar	proporcionar la fortuna encantar endevinar	esperit tutelar tenir amors contreure matrimoni so- ta condició
<i>Follets</i>	diminuts vestits vermells	foc/llar/cuina quadres	endregar desendreçar	proporcionar la fortuna	benèfics/malefics; segons com siguin tractats
<i>Gegants</i>	desmesurats proveïts d'un sol ull antropòfags	coves accidents topogràfics edificacions	pillatge construir	força desmesurada	hostil
<i>Bèsties fabuloses</i>	serpent amb diamant al cap drac de set caps ós gros i feréstec	aigües coves	guardar tresors pillatge	nedar volar força	hostil ós cohabita amb dona
<i>El dimoni</i>	un cavaller una cabra/un boc	les regions infernals	temptar l'ésser humà	proporcionar la fortuna, el poder, la persona/ cosa desitjada	pacte amb el dimoni
<i>Ànimes en pena</i>	invisibles ombres	retorn als llocs que ha- bitaren	fer brogit per donar a conèixer la seva pre- sència	advertir sobre el més enllà	sol·licitud d'oracions, d'ajuda, de restitució

a una necessitat de reparació i d'expiació, sinó a una pervivència de l'ànima d'un difunt vora la seva família i la seva llar, en un testimoni de continuïtat de l'amor que en vida havia sentit pels seus i de la cura que n'havia tingut, com podem veure en *El tovalló cremat* (VIOLANT I SIMORRA, 1959 : 102-103).

Ara bé, en altres llegendes la falta comesa per l'ànima en pena és irreparable i la seva condemna és eterna, com les penes de l'infern. Així en la representativa llegenda sobre *El Mal Caçador*:

Era aquest un caçador tan encaterinat amb la seva dèria, que un dia Nostre Senyor, per provar-lo, va fer-li saltar d'entre cames una llebre mentres s'estava a missa i en el moment que el capellà aixecava l'hòstia consagrada.

Això passava a l'ermita de Vallclara. El caçador, sense respecte per l'acte que s'estava celebrant, s'aixecà i apretà a córrer darrera la llebre, seguit dels seus gossos... I mai més ha deixat de córrer.

En dies de vent, sobretot, són molts els que l'han sentit passar furient entre els núvols, cridant: «Aquí, aquí!», mentre els gossos, lladrant i glapint, eixorden la muntanya fent: «Cliu-clau!»

Ademés, alguns vells asseguraven haver-lo vist passar furient entre les bardisses, que semblaven obrir-li pas, vestit d'estudiant de Vic amb l'escopeta encarada, cridant com foll: «Aquí, aquí!» entre l'eixordador «cliu-clau» dels gossos que el seguien (MESTRES, 1933 : 51).

En altres versions és anomenat *El Gran Caçador* o *El Caçador Negre*; segons unes apareix cada set anys, temps que tarda a donar la volta al món, mentre que segons altres se'l sent passar cada nit de Sant Joan. Algun cop la llegenda es confon amb la llegenda astral *El Caçador de la Lluna*, caçador empedreït que, per un pecat semblant al d'*El Mal Caçador*, fou condemnat a viure a la lluna i córrer eternament rera un conill espectral. Així mateix, aquest tema es combina, per terres del Montgrony i altres valls ripolleses, amb la complexa temàtica de la tradició llegendària sobre *El Comte l'Arnau*. Generalment es considera que aquest tipus de llegenda, segons el qual un caçador errant, acompanyat de gossos o de dimonis, corre per l'espai en les nits hivernals de tempesta, tipus llegendari que es troba repetidament a quasi tot Europa, recull l'antiga creença germànica sobre el pas de Wotan —el déu dels morts— per la terra, acompanyat de tota una processó d'esperits (VIOLANT, 1949 : 517-519).

La complexa tradició llegendària sobre *El Comte l'Arnau* constitueix tota una sèrie de versions i de variants que aglutinen, entorn d'un sol personatge, els temes-clau del llegendari sobre ànimes en pena. *El Comte l'Arnau* hi apareix com un senyor feudal despòtic, llicencios i llibertí, o bé com un sacríleg sense escrúpols ni remordiments, enemic del cel i amic del diable, condemnat a vagar eternament com a càstig per les seves profanacions. Ara bé, la tradició llegendària també recull el ressò de la figura històrica del Comte l'Arnau, personatge essencialment con-

tradictori, com a “protagonista de gesta”, com a heroi de la Reconquesta (SERRA I PAGÈS, 1926 : 71-85).

2.3. Llegendes relatives al món de la història humana

Són llegendes basades en un personatge real o bé en un fet històric que, mitjançant un procés de mitificació, han assolit la categoria mítica. En la gènesi d'aquest procés hi sol haver determinades característiques de caire excepcional atribuïdes per l'opinió popular al personatge o al fet i posteriorment recalcades i reelaborades per la memòria col·lectiva al llarg del temps.

Els protagonistes d'aquestes biografies excepcionals o d'aquests fets extraordinaris corresponen a la petita història local o a la gran història col·lectiva, i els factors inicials de mitificació solen ser: destí tràgic, elements premonitoris, facultats paranormals, iniciació sobrenatural, qualitats insòlites, coneixements superlatius, enginy notable, peculiar do d'autoritat o de domini, carisma personal. Els motius propis de la temàtica d'aquest tipus de llegenda són: el sentit del meravellós sota forma de prodigi, sigui màgic, sigui sacre, la contraposició culpa/gràcia, la iniciació al misteri i al sobrenatural, els amors tràgics, les lluites ètniques i religioses, els fets d'armes, la saviesa de govern. L'element estructural determinant és el fet insòlit, i entorn d'ell gira la trama narrativa de la llegenda. En el cas dels cicles llegendaris, freqüents en aquest tipus de llegenda, cada fet glossat dona lloc a un episodi i a una seqüència narrativa dins de l'encadenament cíclic.

En aquest tipus de llegenda és on intervé de ple el testimoni de la memòria col·lectiva, com assenyala Van GENNEP (1982 : 145-158) en relació amb les llegendes històriques, i la tendència popular a la deformació del factor temps, en un moviment pendular de temporització i des-temporització, en el record col·lectiu de fets socials i històrics, tendència que comporta un envelliment o un rejuveniment dels fets històrics mitjançant la llegenda. Cal també subratllar un factor que té molta importància en aquests processos de mitificació, i és que la memòria col·lectiva reté difícilment esdeveniments «individuals» i figures «autèntiques», i funciona mitjançant estructures diferents: categories en lloc d'esdeveniments, arquetipus en lloc de personatges històrics, i així el personatge històric és assimilat al seu model mític i l'esdeveniment s'inclou en la categoria d'acció mítica (ELIADE, 1972 : 48-49). Això suposa una deformació de la realitat històrica mitjançant el procés legendístic.

a) Llegendes sobre bruixes i bruixots

Les llegendes sobre bruixeria són molt properes a les llegendes sobre éssers sobrenaturals, i es correlacionen especialment amb les llegendes demoníques i amb les del món del més enllà. Però, si bé són properes a les llegendes relatives al món sobrenatural, en difereixen essencialment per la mateixa naturalesa de la bruixa i del bruixot, els quals, malgrat tots llurs poders reals o atribuïts, són éssers humans i no tenen, en absolut, naturalesa sobrenatural. Com a tipus mític, són molt complexos i ofereixen un cert hibridisme, conseqüència de la superposició de trets característics provinents de successives etapes culturals (CARO, 1966 : 36-63).

Les bruixes i els bruixots han estat sempre éssers reals, humans, a qui la collectivitat a la qual pertanyien havia atribuït, amb més o menys fonament de causa, poders extrahumans, quasi sempre de caràcter màgic. La manera com una dona o bé un home pot accedir a la categoria de bruixa o de bruixot és mitjançant un pacte amb el dimoni. Aquest pacte no és per sempre, a diferència del que hem vist en les llegendes demoníques, sinó per a un determinat nombre d'anys, i els dos pactants es comprometen, l'un a fer tot el mal possible i obeir en tot el dimoni, i l'altre a atorgar a l'humà facultats paranormals (GOMIS, 1987 : 45-46). Aquests poders bàsicament són: metamorfosi en diversos animals, donar mal amb la mirada o amb un objecte, desencadenar tronades i pedregades, raptar infants, volar mitjançant ungüents o fórmules màgics, endevinar malalties i procurar remeis (VIOLANT, 1981 : 108-119).

D'aquests trets característics, la metamorfosi en animal és un dels motius recurrents en el llegendari sobre bruixes i bruixots; així, hi apareixen transformats en gats negres, guineus, rates, gallines, truges, ases, ocells, gossos, cabres (GOMIS, 1987 : 49-60; VIOLANT, 1981 : 108-109). *La bruixa que es tornava guilla* (MESTRES, 1933 : 30) i *La sogra, la jove i el gat negre* (VIOLANT, 1981 : 108-109)⁷ exemplificarien aquest aspecte:

Una vegada hi havia una sogra i una jove que no lligaven gaire bé. La jove tenia per costum, després d'haver sopat, d'estar-se una bona estona al banc del foc, cosa que intrigava en gran manera la seva sogra, la qual cada dia després d'haver sopat se n'anava. Estant-se la jove a la vora del foc, cada dia hi compareixia un gat negre a fer-li companyia, el qual se la mirava sempre de fit a fit. Malfiant per fi d'aquell gat, ella posà la paella al foc amb un bon toll d'oli. Quan el gat va veure això, es posà amb uns ulls molt oberts per veure el que faria, creient-se que aleshores es couria alguna gormanderia. Quan l'oli estava bullint, la jove agafà la paella i l'abocà al cap del gat. L'endemà, la sogra no s'aixecava i la jove li va anar a preguntar què tenia:

—Per què no us lleveu, avui? Què teniu?

7. La llegenda hi consta sense títol exprés.

—Ai... Bé prou que ho saps, tu, què tinc, que ahir em vas abocar l'oli a sobre.

—Així, aquell gat d'anit éreu vós?

—Sí, era jo.

La facultat de volar és l'altre tret recurrent en el llegendari de bruixes i bruixots, ja com a mitjà de translació als llocs de reunió dels sàbats, ja per anar a fer llurs malifetes nocturnes o simplement per divertir-se. En relació amb aquesta facultat de traslladar-se veloçment d'un lloc a un altre, cal assenyalar que en les llegendes de terres marineres (Baix Ebre, la Selva) s'explica que les bruixes poden, mitjançant una barca manllevada, anar a terres molt allunyades, fins i tot a Amèrica, i tornar-ne en una nit, a vegades en una hora (GOMIS, 1987 : 81-85).

Els bruixots han mantingut més que les bruixes la facultat d'endevinar i de curar. Així, l'endevinaire pallarès descobreix els mals i els sana sense necessitat de veure ni de conèixer el pacient; i, a més, pot endevinar i predir tota mena de coses. Quan sospita que la malaltia pot ser un mal donat, mai no descobreix la bruixa que n'és la causant i mira de posar-hi remei (VIOLANT, 1981 : 115-117). El llegendari reflecteix igualment la creença en els encortadors de llops (GOMIS, 1987 : 88-89) i el dualisme antagònic entre els bruixots com a productors dels temporals i determinats ritus cristians per evitar-los: aspersions amb el salpasser, brandar les campanes (*El capitost dels bruixots*, *El bruixot castigat*, MESTRES, 1933 : 26-27).

El sàbat, malgrat ser un element central de la temàtica tradicional de bruixes i bruixots,⁸ figura molt rarament de forma directa en les llegendes; amb tot, se'n troba algun ressò dispers, com en el cas següent:

Conten que una vegada un home va sortir de casa per anar a comprar vi, i en ser al carrer, va sentir unes músiques molt airoses i boniques; ell es va anar acostant, acostant... cap allà a una cantonada, que li semblà que d'allí eixien; i, sense saber com, es va trobar a coll-i-be d'una bruixa bo i volant pels aires i a l'ensems li aconsellava que no digués res, ni en bé ni en mal, i que no tingués cap pensament. Volant, volant, va passar per uns llocs on hi havia molts tarongers i les taronges els fregaven el cap tot anant pels aires. Fins que, per fi, arribaren en un paratge on es veia molta gent que dansava esbojarradament al so de belles i dolces músiques (VIOLANT, 1981 : 104).

8. Sobre el sàbat donen dades interessants GOMIS (1987 : 61-65) i VIOLANT (1949 : 535-538).

b) Llegendes sobre sants i imatges religioses

Les llegendes religioses són molt properes a les llegendes sobrenaturals pel fet que el nucli temàtic d'aquest tipus llegendístic gira sempre entorn del meravellós sota la forma de miracle; en tots els casos la idea de prodigi, d'intervenció sobrenatural, hi és necessària i actua com a element determinant del fet narrat.

El temari és amplíssim; un grup és el constituït per les moltes i diverses llegendes sobre vides i fets de sants miraclers o màrtirs; un altre, el corpus de llegendes sobre imatges trobades; i un darrer, a grans trets, el format per les llegendes sobre la vida del nen Jesús amb Josep i Maria, i sobre el motiu de "Jesús i sant Pere quan anaven pel món". En el temari hagiogràfic, santa Eulàlia hi té un lloc de preeminència com a màrtir romana i com a antiga patrona de la ciutat de Barcelona. Algunes d'aquestes llegendes glossen episodis de la vida de la santa, com en *Les flors de santa Eulària* (BERTRAN, 1989 : 149):

Santa Eulària, quan anava a costura, sempre se n'emportava bocins de pa al cistellet per fer-ne caritat als pobres que trobava.

Vet aquí que a son pare li van dir que se li enduia coses de casa i les dava pel carrer. Ell que un dia, tot enfadat, va i la sobta:

—¿Què hi portes, aquí?

Ella s'encomana a Déu, i diu:

—Flors, pare.

—Veiam-ho.

Mira el cistellet, i era ple de flors, que els bocins de pa s'ho havien tornat.

I en altres llegendes es narren fets relatius a les seves restes i al seu culte, com en *La ceguera* (VALLDAURA, 1877 : 88-89):

Conten també de la mateixa santa que una vegada una reina volgué veure llurs restos per més que lo bisbe li féu present que no es podien ni devien ensenyar, tota vegada que per signes certs i anteriors se tenia certesa de que no era plaent a la mateixa santa tal profanació.

La reina se va riure d'eixes observacions del bisbe, i, valent-se de sa autoritat, volgué contemplar lo interior de l'urna. Mes tantost fou alçada la llosa i quan la reina anava per ajupir lo cap a fi de guaitar a dins, les tenebres ompliren sos ulls i quedà privada de la vista.

Desconhortada de son càstig i penedida de son atreviment quedà la reina; mes, a llàgrima viva plorant i agenollada als peus de l'urna, féu promesa a la mateixa santa de que, si la tornava a la llum, amb sa pròpia vista per ella brodaria una banda que cap reina ni emperadora ne tindria cap que se li pogués igualar ni en bellesa ni en vàlua.

Tornà a veure-hi, la reina, i complí sa promesa. Los brillants, diamants, esmeraldes, perles, safirs, topacis, turqueses, violades hi eren en abundor: mai ningú ha vist una cosa més rica; avui encara se conserva, i és la banda que va posada sobre la cadira d'or on s'hi col·loca lo Santíssim

i que sota tàlem se passeja pels carrers de Barcelona lo dia de Corpus. Havem dit que la banda era la mateixa, és cert; però avui les joies més riques hi falten perquè los francesos les varen robar l'any 1808.

En el temari sobre imatges religioses tenen un relleu especial tot el llegendari montserratí —no cal ni recordar que Montserrat és un dels indrets més arquetipitzats, com a lloc sagrat, i això es reflecteix en el seu llegendari—, els corpus de llegendes sobre la Mare de Déu de la Mercè i la Mare de Déu de Núria, i les moltes llegendes sobre imatges divines o de Crist: la Majestat de Caldes, el Sant Crist de Balaguer, el Sant Crist de la Galera de la catedral de Barcelona, el Sant Crist de Piera, el Sant Crist d'Igualada, entre altres. Aquest tipus de llegenda comporta quasi sempre temes i motius sobre fundacions d'esglésies i monestirs. El temari evangèlic glossa episodis de la vida de Jesús; els referents a la infantesa solen tenir un caliu entranyable, com per exemple *El raig de sol* (VALLDAURA, 1877 : 75-76), cavallet del nen Jesús inventat per Maria.

c) Llegendes sobre bandolers

Les llegendes sobre lladres i bandolers són poc nombroses, a diferència del que es dona en la rondallística, on el tema del “lladre” ofereix moltes i diverses versions. Les llegendes de bandolers normalment giren entorn d'un personatge marginal famós, mitificat per la tradició,⁹ a qui a vegades s'atribueixen poders insòlits i qualitats sobrehumanes; així en *Testa-Fort* (BELL-LLOCH, 1881 : 357-382) o en *El bandoler «Xarretes»* (GARCÍA DE DIEGO, 1954 : 420-421). Altres vegades les llegendes narren un incident on es posa de manifest la peculiar astúcia del bandoler (*La dona i el bandoler*, sobre Lliser d'Arcalís, el més popular bandoler pallarès, COLL, 1986 : 32-33), o el seu especial sentit de la justícia (*Consell mal aprofitat*, sobre el Bou, trabucaire de la Plana de Vic, VERDAGUER, 1905 : 142-143). I encara en algunes ocasions el veritable tema no són la vida i les aventures del bandoler, sinó la seva conversió i la seva redempció finals; així a les diverses variants sobre la conversió del bandoler Ferriol i la seva transformació en sant Ferriol, mitjançant el miracle de la bóta (*La bóta de sant Ferriol*, GARCÍA DE DIEGO, 1954 : 400-401), o bé la llegenda *En Coma d'Osor* (MESTRES, 1933 : 100-101):

En Coma d'Osor era un plaga que per robar matava, i un dia va matar el rector, que era tingut per un sant home. Després se n'anà a una font a

9. Jacques R. W. Sinninghe, “Les brigands dans la tradition populaire des Pays-Bas”, a *VIe Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques*, París, 1960 (tom II, 1964), pp. 273-277.

beure i fer bocí, però quan anà per tastar l'aigua, la font va eixugar-se, i quan anà per menjar, el pa se li va tornar carbó.

Llavores va conèixer que havia pecat i anà a confessar-se, però, veient que cap capellà el volia absoldre, se n'anà a Roma a confessar-se amb el mateix Sant Pare, el qual li degué donar per penitència lo que va fer des d'aquell dia endavant.

Vivia en una cova, a una hora i mitja més avall de la Font Picanta de Sant Hilari, que cau a solei de cara cap a Querós.

Tots els dies de festa se'n baixava al poble, es posava a la porta de la iglésia i a tots els que entraven i sortien els deia:

—Jo só en Coma traidor
que he mort el rector d'Osor.
Pegueu-me, per 'mor de Déu!

Tothom tenia dret de pegar-li una bufetada.

El dia que en Coma no rebia plorava a llàgrima viva; el dia que el plantofejaven més, es mostrava molt alegre i deia que «se sentia més alleugerit».

Aquesta llegenda ofereix dos elements molt interessants i propis del llegendari mític dels pobles mediterranis: per una banda, el pelegrinatge a Roma, tan freqüent en llegendes, rondalles i romanços sobre conversions i santificacions i que és un dels temes-clau de la llegenda de *Fra Garí*, per exemple; per l'altra, el prodigi de l'aigua i del pa que comporta una sanció de caire sobrenatural, dins de la línia del "suplici de Tàntal", i que, en aquesta versió, funciona com a demostració de la santedat del rector assassinat per en Coma d'Osor.

d) Llegendes sobre jueus, moros i cristians

Són llegendes que giren entorn dels conflictes bèl·lics que al llarg de segles assolaren les terres catalanes, o bé posen de manifest els conflictes posteriors, inherents a una difícil i sempre recelosa convivència. Hi figuren com a temes dominants el setge de castells pels sarraïns¹⁰ o pels cristians (*Mur* o *El bosc que camina*, COLL, 1986 : 28), l'espionatge i la traïció (*Els espies*, BELL-LLOCH, 1881 : 119-128), els enginyers bèl·lics (*El drac* de Sant Llorenç del Munt vençut per Jofre el Pelós, MASPONS, 1952 : 34-37), el tribut anual de donzelles (*La morisca*, llegenda base del ballet homònim de Gerri (Pallars), COLL, 1986 : 25-26), els amors infidels (*El Balcó del Diable* a Escornalbou),¹¹ l'anada a croades (*Elisabet de Mur*, BELL-LLOCH, 1881 : 161-194) o la suposada riquesa dels jueus (*El bou d'or*, GARCÍA DE DIEGO, 1954 : 420).

10. Pere Vaireda i Olives, "L'element cavalleresc en les llegendes", «Arxiu de Tradicions Populars», p. 133.

11. Id., *ibid.*, p. 132.

El Salt de la Reina Mora (VIOLANT I SIMORRA, 1959 : 98), mostra molt representativa d'aquesta temàtica, és una llegenda-tipus que ofereix diverses variants tarragonines i gironines:

Per aquest nom és conegut l'esfereïdor cingle que s'obre als peus de la roca on s'aixeca el castell de Siurana, darrer baluard dels moros a Catalunya.

Conta la llegenda que un cop vençut i mort el valí de Siurana per les hosts cristianes, la reina, la seva muller, a mitjanit «adornà son cos com per les millors noces de sa vida, i requerint son cavall alaça pregava al nou castellà poguer admirar les bel·leses d'aquella nit serena des de la plaça d'armes del castell. I, amaçona de la mort..., esperonà el cavall amb fúria i arrencà diabòlica cursa... radiant com una reina, sobirana en son cavall i camí de la victòria... vers la immensa buidor» del precipici, al fons del qual s'escorre el riu Siurana.

e) Llegendes sobre fets i personatges llegendaris

Determinats fets especialment recordats per la memòria col·lectiva o per certes biografies, marcades sovint per un destí tràgic, han donat lloc a una sèrie de llegendes de temes molt diversos, estretament vinculades algun cop amb les llegendes sobre figures històriques, que reflecteixen l'opinió popular, a vegades fins i tot la valoració, sobre aquests fets o aquestes vides humanes.

En algunes ocasions tenen caràcter de llegenda heràldica, com les diverses variants sobre *Les Quatre Barres catalanes*, o de glossa a un fet històric, com *La fi dels Montagut* (segle XV),¹² passats a la degolla pel cabdill dels remences Francesc Verntallat, amb l'intent de succeir-los en l'usdefruit del senyoriu. Sovint tracten d'amors adúlter de final tràgic (*Saurimonda de Navata* (1180-1212) i els seus amors amb el trobador Guillem de Cabestany, i la tràgica fi d'ambdós amants),¹³ de senyors feudals despòtics i llicenciosos (les diverses llegendes que incideixen sobre aquest aspecte de la tradició llegendària sobre *El Comte l'Arnau*), d'herois (*El Mall de Rotllà*, COLL, 1986 : 23-24), de penitents (les moltes variants sobre la complexa llegenda de *Fra Garí*), de navegants (*Cristòfol Colom*), d'escriptors (*El Rector de Vallfogona*), entre altres.

Les llegendes sobre aquest darrer personatge, tan popular, són molt nombroses; Amades n'aplega seixanta-vuit versions, com ja hem indicat anteriorment. Una de les més representatives és la que tracta de la parla estranya que el Rector de Vallfogona va fer aprendre al seu escolà:

[...] es conta que el Rector li digué, als primers dies d'estar junts, que a Vallfogona la gent no parlaven igual que als altres pobles; que a les dones els deien *altes i baixes*; a les galledes, *barrabaixes*; al llit, *el bon repòs*; als

12. Id., *ibid.*, 133-134.

13. Id., *ibid.*, 132-133.

carrers, *llarguim llargum*; a l'aigua, *matafoc*, i al rector, el *saecula saeculorum*.

En sa virtut, un dia es calà foc al llit del Rector, i, en adonar-se'n l'escolà, ell que es posa a la finestra a demanar auxili dient amb la nomenclatura que el Rector li havia ensenyat:

—Vosaltres, *altes i baixes*,
agafeu les *barrabaixes*,
correu els *llarguims llargums*;
porteu força *matafocs*,
perquè es crema el *bon repòs*
del *saecula saeculorum*.

És clar, ningú no el va entendre, i en preguntar-li el Rector de què se les havia, li féu de resposta que demanava auxili perquè s'havia posat foc al llit.

—Ah! —féu el Rector—, corre, digue-ho com ho sabies abans.¹⁴

f) Llegendes sobre fets i figures històrics

Les llegendes històriques giren entorn de fets, llocs i figures que al llarg del temps han anat adquirint, mitjançant la memòria col·lectiva i la imaginació popular, un gran relleu mític. Figures com la del rei Jaume el Conqueridor, el comte Jofre el Pelós, els comtes Borrell II, Berenguer Ramon II, els germans Ramon Berenguer II, Cap d'Estopes, i Berenguer Ramon el Fraticida, els comtes Ramon Berenguer III el Gran, Berenguer IV el Sant, els reis Pere el Gran, Pere del Punyalet, Joan el Caçador, Martí l'Humà, Joan II, i altres personatges amb més o menys càrrega històrica, han aglutinat a llur entorn tota una sèrie de tradicions i de llegendes que reflecteixen el que l'opinió popular ha vist, ha cregut i ha valorat en ells de base històrica i de projecció mítica. Aquestes llegendes, estretament vinculades amb determinats fets i amb determinats llocs, s'organitzen quasi sempre en cicles i són el resultat d'un procés de mitificació mitjançant el qual es passa dels esdeveniments concrets a categories, i dels personatges històrics a arquetipus d'herois o de llocs sagrats (Ripoll, Poblet, Santes Creus, Sant Martí del Canigó, Montserrat). Segons Mircea ELIADE (1972 : 48-49), el record d'un esdeveniment històric o d'un personatge autèntic no subsisteix més de dos o tres segles en la memòria popular, pel fet que aquest tipus de memòria reté difícilment esdeveniments individuals i figures autèntiques; funciona mitjançant estructures diferents: categories en lloc d'esdeveniments, arquetipus en lloc de personatges històrics. I així, el personatge històric és assimilat al seu model mític, mentre que l'esdeveniment s'inclou en la categoria de les accions mítiques. La memòria col·lectiva és ahistòrica, i el record dels esdeveniments històrics i dels personatges autèntics

14. Lluís Marsal, *El Rector de Vallfogona*, «Arxiu de Tradicions Populars», p. 87.

QUADRE 8. Els fets principals de la vida de Jaume I, com també el seu tarannà, han estat glossats, interpretats i reinventats per la tradició oral i han configurat el cos cíclic del seu llegendari.

El cicle llegendari del rei Jaume I, el Conqueridor	Els primers anys	Naixement insòlit i bateig: ritual dels dotze ciris, un per cada apòstol («Ja que havia vingut al món de manera miraculosa, volgueren que també el seu nom fos fill del capriciós atzar»). Anant de Montpeller a Catalunya, dorm sota el pi de les tres branques i somia que serà rei de tres regnes. A setze anys allibera el seu pare, presoner dels moros a Menorca («Varen matar els moros com a mosques»). S'enfronta a la noblesa amb astúcia, enginy, coratge i energia, i fa ús de la misericòrdia inherent a un gran rei.
	La campanya de Mallorca	El sopar interromput a Tarragona. La promesa del darrer vas de vi. El finançament: els Cardona i els Montcada. A l'illot de Pantaleu apareix una àguila portadora d'un peix, primer menjar del rei a les illes → Simbolisme d'auguri de victòria. Nodrint de l'expedició { - Set pans dels Montcada → Escut. - Cabeça d'allis → «Bendinat» (topònim). Grans victòries («El rei féu una estesa tan gran de sarrains, que la terra quedà molt temps humitejada de sang mora»). Cavall prodigiós → Petjades a les roques. Ardit de les armes i les abelles → Foragita moros. Retorn a Tarragona a acabar el sopar. Un temporal enfonsa la Capitana immediatament després de la desembarcada del rei: salvament miraculós → «Platja del Miracle».
	La campanya de València	Preparatiu en secret. Sant Jordi s'apareix al rei i li lliura una ampolla de vi, un pa i un vedell que duren tota la campanya. El finançament: el pagès de la gerra d'or i els bous → L'linatge Bou. Una rata-pinyada nia a la tenda del rei → Alerta d'una emboscada mora. El cavall del rei obre un pou amb la pota i fa brollar aigua → «Pota del Cavall». En la lluita davant les portes de València apareix el cavaller Sant Jordi → Victòria dels cristians. Establiment i repoblament: els cent matrimonis i la llàntia d'or fi.
	El rei i els seus subdits	Tot anant disfressat per les seves terres. { - Els dos carboners (un cristià i un jueu), els vuit pans i les vuit monedes del rei. - Els bandolers i la flauteta del rei. - El carboner, l'enigma, el rei i les cent monedes. L'abat de Scala Dei i les tres preguntes del rei. El vestit de les dones bordelleres. El sabater. El joier i l'anell. El rei dels oficis. La cambra del tresor. La sala de les mentides. Tot fent justícia. { - El cavaller, el traginer, el frare i l'homenet. - El cavaller de les dues dones - El rei i els calderers. - El trobador i el terrissaire.
	El rei i els altres públics	Fundació de l'orde mercedari. { - Triple somni del rei, sant Ramon de Penyafort i sant Pere Nolasc. - Aparició de la Mare de Déu en el Tinell. Les ordinacions de la mar. El Consell de Cent.
	Els darrers anys	L'anada a Roma. L'ambaixada de Xina. L'intent de retirar-se a Poblet. Retir a Valldemossa → Topònims («Caseta del Rei En Jaume», «Cossiet del Rei En Jaume», «Cadira del Rei En Jaume»). Darrera victòria sobre els moros lligat al seu cavall. Mor en batalla un dimarts → dia fatídic.
		Record en el cel de les seves gestes → Origen de la Via Làctia («Camí del Rei En Jaume»).

és modificat al cap de dos o tres segles, a fi que pugui entrar dins del motlle de la mentalitat arcaica, que no pot acceptar allò individual i tan sols conserva allò exemplar. Aquesta reducció dels esdeveniments a les categories i dels individus als arquetipus, realitzada per la consciència de les capes populars europees quasi fins als nostres dies, s'efectua de conformitat amb l'ontologia arcaica. Es podria dir que la memòria popular restitueix al personatge històric dels temps moderns la seva significació d'imitador de l'arquetipus i de reproductor de les accions arquetípiques, significació de la qual els membres de les societats arcaiques han estat i continuen essent conscients.

El cicle llegendístic del rei Jaume el Conqueridor és molt representatiu d'aquest tipus de procés en la formació i propagació de llegendes. És amplíssim i molt complex, i sembla posar de manifest la forta empremta que aquest monarca deixà en l'ànim del poble català. A semblança de tots els cicles legendaris sobre "heroi fundador de llinatge" o sobre "heroi gran conqueridor", s'inicia amb la narració del seu infantament:

Els pares del rei, que vivien a Montpeller, estaven separats, puix que al rei no li agradava prou la seva esposa. Sentia una certa simpatia per totes les dones menys per la seva. I per aquesta manera tan especial de viure no tenia fills; el poble es dolia d'aquell fet, car temia que a la seva mort es quedaria el regne sense successió i que el cas donaria lloc a un gran conflicte. Els cavallers i la noble gent de la cort del rei van tractar un dia de veure si podien fer de manera que el matrimoni reial tingués un fill.

Van anar a veure la reina i li van preguntar si voldria dormir una nit amb el seu marit. Ella respongué que sí. El cas difícil era que el rei hi vingués bé. El van anar a veure amb cert misteri i li contaren que una dama, casada, tindria un gran goig de poder passar una estona amb ell; però que devia ésser sota la rigorosa condició que l'entrevista havia de tenir lloc a les fosques, car la dama volia de totes passades guardar secret qui era. El rei, amic d'aventures amoroses, acceptà la proposta i donà la seva reial paraula que no faria res per esbrinar qui era la seva companya d'aventura.

Una nit, i a l'hora convinguda, els conjurats van fer que es trobés el matrimoni en una casa dels afores de Montpeller. En una cambra a les fosques tingué lloc el florit idil·li. A mitjanit, el rei sentí com una remor que s'acostava, i aviat veié com per sota de la porta de la cambra entrava una resplendor. Cregué que li havien parat un engany, i al moment prengué les seves armes per defensar-se. De sobte, la porta s'obrí i aparegué al seu davant tota una gran gentada, proveït tothom d'una torxa encesa que deixà rublerta de llum tota la cambra. En el grup hi havia gent de tota mena: nobles, cavallers, soldats, dames, donzelles, plebeus, menestrals, jutges, notaris, pagesos i tota altra gent que formaven la societat d'aquells temps. El rei, parat, no endevinava què significava tot allò. El més vell dels del grup li parlà així:

—Senyor, perdoneu si us hem vingut a interrompre en un moment tan íntim. Nosaltres som el vostre poble, que es dol que vós i la vostra esposa no tingueu un fill que pugui heretar el vostre regne després de la vostra

mort, i, desitjosos d'evitar els conflictes que podrien succeir-se si, en morir, cap fill vostre no us pogués heretar, hem volgut fer que vós dormísieu una nit amb la vostra muller, per tal de veure si podíeu obtenir fruit, i per si d'aquesta estada resulta un fill, hem volgut venir a fer-vos veure com la dama que us creïeu no conèixer, i amb la qual heu passat una estona, és la vostra esposa. Sapigueu també que si teniu un fill serà vostre, i que nosaltres, persones de tots els estaments, hem vingut ací per donar fe que el fill que pugui néixer de la vostra esposa és fill vostre i hereu de la corona de Catalunya. Si us hem ofès, perdoneu-nos, que ho hem fet pel bé del vostre regne.

El rei, que de primer no sabia què li passava, veié com, en efecte, estava en companyia de la seva esposa, ho donà tot per ben fet i perdonà els seus súbdits, que, animats de bon intent, li havien preparat aquella aventura.

D'aquella entrevista nasqué el rei Jaume (AMADES, 1950 : 1206-1207).

En aquest cas no es tracta d'un infantament meravellós ni miraculós, com sol ocórrer en les gestes mítiques, però sí que es tracta d'un infantament insòlit, molt casual i obstinadament perseguit pel poble, com si hagués tingut la clarividència que en sorgia un heroi. Té particular interès, així mateix, la presència del poble en tots els seus estaments, com indica de forma precisa el cronista, i la seva remarcada actuació de testimoniatge. En record d'aquest fet, assenyala Amades, es feia a Montpeller fins ben entrat el segle actual una cavalcada o joc de cavallets, en la data commemorativa de l'infantament del rei Jaume; es «representava» la comitiva que anà a sorprendre el rei, i quan aquest, després, dalt de cavall, s'emportava la seva esposa cap al seu palau.

El cicle llegendístic sobre el rei Jaume configura una llarga història cíclica que abasta tots els anys i tots els esdeveniments de la seva llarga i intensa vida; s'organitza en seqüències entorn de les seves etapes vitals i es clou amb la notícia de la seva mort real (com sol donar-se en la biografia llegendària d'aquests personatges, hi ha més d'una llegenda sobre la seva suposada mort). A més de llegendes sobre actes del seu regnat, hi ha les que parlen de les seves qualitats, afeccions, tarannà i altres aspectes de Jaume I el Conqueridor com a persona individual abans que com a rei. Aquest corpus llegendístic arrenca del temps en què vivia, ja que a la seva pròpia crònica es troba una bona part del seu llegendari.

Havent estat el propòsit inicial d'aquest assaig una introducció a la rondalla i a la llegenda catalanes considerant-les com a gèneres ben precisos i diferenciats dins de la narrativa folklòrica, he procurat exemplificar els postulats teòrics mitjançant el material rondallístic i llegendístic aplegat i transcrit pels folkloristes catalans al llarg d'una setantena d'anys. També m'ha semblat adient, i potser necessari per a mi, fer un cert balanç no sols dels principals folkloristes catalans que han aplegat i estudiat les manifestacions rondallístiques i llegendístiques de la literatura oral, sinó també de la gènesi i del desenvolupament d'aquests estudis folklorístics, si més no per tenir presents tots els possibles camins d'apropament a l'anàlisi d'aquestes manifestacions literàries de la tradició oral. Penso que hi ha molts aspectes a estudiar i, aquest cop, només he pogut encetar el tema. Mitjançant els gràfics que presento com a complement i puntualització d'alguns dels aspectes que tan sols he pogut insinuar, he procurat deixar oberts camins i propostes d'anàlisi.

Ara bé, voldria incidir sobre alguns aspectes que desitjaria haver deixat ben establerts. D'entrada he plantejat com a trets definitoris de la rondalla: narració purament imaginària, estructura narrativa tancada, ambivalència de funcions quant a la seva aplicació i utilització; i com a trets definitoris de la llegenda: narració localitzada i individualitzada, objecte de creença, caràcter marcadament explicatiu, funció d'història menor quant a la seva aplicació i utilització, didactisme. I he assenyalat així mateix la correlació entre els diversos gèneres narratius de la tradició oral: les rondalles de bèsties properes a la faula, les llegendes explicatives del món natural properes al mite, les llegendes sobrenaturals estretament vinculades a les rondalles meravelloses, i viceversa, correlació que també es dona entre els subtipus dels gèneres bàsics; hi ha una manifesta relació entre les llegendes demoníques i les llegendes de bruixes i de bruixots, per exemple.

Aquests trets definitoris i diferencials entre rondalla i llegenda són reforçats pel tractament diferent d'elements semblants. El meravellós, imaginar i fantàstic, per exemple, hi participa gairebé sempre però de

forma diferent. En les rondalles de bèsties actua mitjançant l'antropomorfització, que afecta no sols els personatges protagonistes, sinó també els mateixos temes desenvolupats com a trames narratives; en les rondalles meravelloses té un paper marcadament instrumental; en les llegendes sobrenaturals és essencial, ja que afecta la mateixa essència de l'ésser sobrenatural entorn del qual gira el nus de la trama narrativa; en les llegendes explicatives del món natural actua com a suport mític; en les llegendes relatives al món de la història humana figura com a element atribuït als personatges humans mitificats. Així mateix, el tractament de les coordenades de temps i d'espai difereix d'un gènere i d'un subgènere a un altre: totalment mítiques en les llegendes explicatives del món natural, tendeixen a fer-se precises i definides en les llegendes relatives al món sobrenatural i al món de la història humana, i són totalment imprecises e indefinides, algun cop inexistents, en les rondalles.

La diferenciació també apareix en la forma de participació de l'ésser humà en aquestes formes narratives: sol ser una pura abstracció en les rondalles de bèsties i en les rondalles de fórmula fixa, i té un paper protagonístic en les rondalles meravelloses i en les rondalles humanes; en les llegendes explicatives del món natural, l'home sol ser una absència; en les llegendes relatives al món sobrenatural, hi figura com a coprotagonista, i en les llegendes relatives al món de la història humana, com a protagonista absolut. Semblantment, temes propis d'aquests tipus de narrativa —la tasca a dur a terme, el problema a resoldre, la fortuna a aconseguir, el pacte a respectar— són tractats de manera ben diferenciada en uns i altres d'aquests gèneres i subgèneres. Però la diferenciació no ateny sols aspectes temàtics i estructurals, sinó que també repercuteix en les tècniques narratives i en l'estil del llenguatge i igualment es pot rastrejar en el mateix origen i en l'elaboració d'aquestes formes narratives de la tradició oral. La llegenda neix en funció d'un fet real, o de fets reals, i sembla tenir com a missió pròpia explicar-los i transmetre'ls; la rondalla neix bàsicament com a entreteniment, si bé algun cop, a semblança de la faula i l'apòleg, actua com a al·liconament.

A tenor de tot el que darrerament he exposat, sembla clara la diferenciació entre ambdós gèneres: la rondalla i la llegenda. Ara bé, em consta que molt possiblement el problema encara ofereix molts punts per resoldre; uns, derivats de la problemàtica mateixa, tal com amb una certa extensió he desenvolupat en la introducció a aquest assaig; d'altres, derivats del meu desconeixement, que és encara molt gran, sobre aquestes matèries. Desitjo de cor, com algun cop ja he avançat al llarg de la meua exposició, reprendre al més aviat possible el fil d'aquest laberint, per arribar jo també, com els estimats personatges de les rondalles, a atènyer el compliment de la tasca i a defugir el perill de perdre'm per les terres enganyadores de les llegendes de fades.

Barcelona, diada de la Mercè de 1988

Bibliografia

- AARNE, Antti, i Stith THOMPSON, 1964, *The Types of the Folktale. A classification and bibliography*, «Folklore Fellows Communications», núm. 184, Hèlsinki, Academia Scientiarum Fennica, 2ª edició.
- AGUIAR E SILVA, Vítor Manuel de, 1972, *Teoría de la literatura*, Madrid, Gredos, «Biblioteca Románica Hispánica», I, Tratados y Monografías, 13.
- AMADES, Joan, 1950, *Folklore de Catalunya, I: Rondallística*, Barcelona, Selecta, «Biblioteca Perenne», vol. 13.
- , 1954, “Mitologia espeleològica”, «Lares», Organo della Società di Etnografia Italiana, vol. XX, fasc. III-IV, juliol-desembre, Florència, pp. 43-63.
- , 1982, *Folklore de Catalunya, I: Rondallística*, Barcelona, Selecta, «Biblioteca Perenne», vol. 13. (Aquesta edició tan sols inclou el pròleg i el corpus rondallístic aplegat per Joan Amades.)
- «Arxiu de Tradicions Populars» recollides a Catalunya, València, Mallorca, Rosselló, Sardenya, Andorra i terres aragoneses de parla catalana. Director: Valeri Serra i Boldú.
- BAGUÉ NIN, Esteban, i Ignacio BAJONA OLIVERAS, 1960, pròleg a *Veinticinco siglos de fábulas y apólogos*, Barcelona, Mateu.
- BALAGUER, Víctor, 1893, *Al pie de la encina (Historias, tradiciones y recuerdos)*, Madrid.
- BAYARD, Jean Pierre, 1957, *Historia de las leyendas*, Barcelona, Vergara.
- BELL-LLOCH, Maria de, 1880, *Montseny*, Barcelona.
- , 1881, *Llegendas catalanas*, Barcelona, Tipografía Espanyola.
- BEN-AMOS, Dan, 1974, “Catégories analytiques et genres populaires”, «Poétique», revue de théorie et d’analyse littéraires, núm. 19 (“Les genres de la littérature populaire”), París, Seuil, pp. 265-293.
- BERTRANI BROS, Pau, 1909, *El rondallari català*, edició de Ramon Miquel i Planas, Barcelona, Biblioteca Folk-lòrica Catalana.
- , 1989, *El rondallari català*, estudi preliminar i edició de Josep M. Pujol, Barcelona, Alta Fulla, «Arxius del Folklore Català», 2.
- BETTELHEIM, Bruno, 1978, *Psicoanálisis de los cuentos de hadas*, Barcelona, Crítica, 2ª edició.
- BURCKHARDT, Jacob, 1945, *Del paganismo al cristianismo (La época de Constantino el Grande)*, Mèxic.
- CARO BAROJA, Julio, 1946, *Los pueblos de España (Ensayo de etnología)*, Barcelona.

- , 1966, *Las brujas y su mundo*, Madrid, Alianza Editorial, 2ª edició.
- CHOIX de contes de fées, s. a., par Perrault, Mme. d'Aulnoy, Mme. Leprince de Beaumont et Hégésipe Moreau; introducció de Lucie Félix-Faure Goyau, París, Nelson.
- COCCHIARA, Giuseppe, 1954, *Storia del folklore in Europa*, Torí, Einaudi.
- COLL, Josep, 1986, *Quan Judes era fadrí i sa mare festejava*, Barcelona, Mall.
- EIXIMENIS, Francesc, 1925, *Contes i faules*, Barcelona, Barcino, «Els Nostres Clàssics», 6.
- ELIADE, Mircea, 1972, *El mito del eterno retorno. Arquetipos y repeticiones*, Madrid, Alianza Editorial.
- EVANS-PRITCHARD, E. E., 1978, *La relación hombre-mujer entre los azande*, Barcelona, Crítica.
- FRAZER, James George, 1913-1915, *The Golden Bough (A study in magic and religion)*, Londres.
- , 1928, *L'homme, Dieu et l'immortalité*, París, Librairie Orientaliste Paul Geuthner.
- GARCÍA DE DIEGO, Vicente, 1954, *Antología de leyendas de la literatura universal*, estudi preliminar, selecció i notes de V. G. de D., Barcelona, Labor, 2 vols., 2ª edició ampliada.
- GENNEP, Arnold van, 1982, *La formación de las leyendas*, presentació de Ramona Violant: "Ciclos y secuencias en la formación y transmisión de las leyendas", Barcelona, Alta Fulla, «Mitos, Ingenios y Costumbres», 7.
- GOMIS I MESTRE, Cels, 1987, *La bruixa catalana. Aplec de casos de bruixeria, creences i supersticions recollits a Catalunya a l'entorn dels anys 1864 a 1915*, edició a cura de Cels Gomis i Serdañons; estudi preliminar de Llorenç Prats, Barcelona, Alta Fulla, «Arxius del Folklore Català», 1.
- GRIMM, s. a., *Cuentos selectos de —*, Barcelona, La Ilustración Ibérica.
- KAYSER, Wolfgang, 1962, *Interpretación y análisis de la obra literaria*, Madrid, Gredos, «Biblioteca Románica Hispánica», I, Tratados y Monografías, 3, 3ª edició revisada.
- KRAPPE, Alexandre Haggerty, 1930, *Mythologie universelle*, París, Payot.
- , 1938, *La genèse des mythes*, París, Payot.
- LEVY-BRUHL, Lucien, 1931, *Le surnaturel et la nature dans la mentalité primitive*, París.
- , 1945, *La mentalidad primitiva*, Buenos Aires, Lautaro.
- LOWIE, Robert H., 1947, *Antropología cultural*, Mèxic - Buenos Aires.
- MASPONS I LABRÓS, Francesc, 1871, *Lo rondallayre. Quentos populars catalans*, primera sèrie, Barcelona, Llibreria Àlvar Verdaguer.
- , 1872, *Lo rondallayre. Quentos populars catalans*, segona sèrie, Barcelona, Llibreria Àlvar Verdaguer.
- , 1874, *Lo rondallayre. Quentos populars catalans*, tercera sèrie, Barcelona, Llibreria Àlvar Verdaguer.
- , 1885, *Cuentos populares catalans*, Barcelona, Llibreria Àlvar Verdaguer.
- , 1930, *Lo rondallaire*, vol. I, Barcelona, Barcino, «Antologia», 4.
- , 1952, *Contes populars catalans*, Barcelona, Barcino, «Biblioteca Folklòrica Barcino», 6, i *Tradicions del Vallès*, Barcelona, Barcino, «Biblioteca Folklòrica Barcino», 2.
- MASSÓ VENTÓS, Josep, 1925, *La nau de les veles d'or*, Barcelona, L'Avenç.
- MAURY, Alfred, 1896, *Croyances et légendes du Moyen Âge*, prefaci de Michel Bréal, París.

- MESTRES, Apelles, 1933, *Llegendes i tradicions del Montseny. Contribució al Folk-lor Català*, obra premiada en el segon concurs del «Llegendari Popular Català», any 1927, Institució Patxot, Barcelona, Salvador Bonavía, Llibreter.
- MOGK, Eugen, 1900, "Mythologie", a *Grundriss der Germanischen Philologie* herausgegeben von Hermann Paul, III, c. XI, 230-406, Estrasburg.
- MÜLLER, Max, s. a., *Mitología comparada*, Barcelona, Visión Libros.
- MUNS, Francisco, 1867, "La Encantada de Lanós", a *Jochs Florals de Barcelona en 1866*, Barcelona, pp. 133-145.
- PELLA Y FORGAS, José, 1883, *Historia del Ampurdán (Estudio de la civilización en las comarcas del Nordeste de Cataluña)*, Barcelona.
- PERRAULT, 1964, *Contes*, presentats per Marcel Aymé, seguits de "Perrault avant Perrault"; textos escollits i comentats per Andréé Lhéritier, París, Union Générale d'Éditions.
- PRATS, Llorenç, Dolors LLOPART i Joan PRAT, 1982, *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions 1853-1981*, Barcelona, Fundació Serveis de Cultura Popular.
- PROPP, Vladimir, 1949, *Le radici storiche dei racconti di fate*, Torí, Einaudi.
- , 1970, *Morphologie du conte*, seguit de "Les transformations des contes merveilleux", i d'E. Mélétski, "L'étude structurale et typologique du conte", París, Seuil.
- ROMEU FIGUERAS, José, 1948, *El mito de «El Comte Arnau» en la canción popular, la tradición legendaria y la literatura*, premi Menéndez Pelayo 1947; pròleg de Tomàs Carreras i Artau, Barcelona, Archivo de Etnografía y Folklore de Cataluña (CSIC).
- SERRA I BOLDÚ, Valeri, 1922, *Aplec de rondalles*, Barcelona, Editorial Catalana.
- [SERRA I BOLDÚ, Valeri], 1924, "La Rondalla del Dijous", 145-176, 209-224 i 257-269.
- , 1930-1933, *Rondalles populars*, 18 vols., Barcelona.
- SERRA I PAGÈS, Rossend, 1926, *Alguns escrits del professor* —, Barcelona, Estampa de la Casa Miquel-Rius. Coleccionats y publicats a honor del Mestre per les seves dexeblles en ocasió del Cinquantenari del seu Professorat (1875-1925).
- SYDOW, C. W. von, 1948, *Selected Papers on Folklore*, Copenhagen, Rosenkilde and Bagger.
- THOMPSON, Stith, 1946, *The Folktale*, Nova York.
- THOS I CODINA, Terenci, 1985, *Lo llibre de l'infantesa. Rondallari català*, Patronat Municipal de Cultura de Mataró - Editorial Alta Fulla.
- TYLOR, Eduard, 1876-1878, *La civilisation primitive*, 2 vols., París.
- VALLDAURA, Agna de, 1877, *Tradicions religioses de Catalunya*, Barcelona.
- Veinte cuentos de la India*, 1945, Madrid, Revista de Occidente, 2ª edició.
- VERDAGUER, Mossèn Jacinto, 1905, *Rondalles*, Barcelona, Il·lustració Catalana.
- VIOLANT I SIMORRA, Ramon, 1949, *El Pirineo Español (Vida, usos, costumbres, creencias y tradiciones de una cultura milenaria que desaparece)*, Madrid, Plus Ultra; 1ª reed. en dos volums: Barcelona, Alta Fulla, 1985-1986; 2ª reed. en un volum: Alta Fulla, 1989.
- , 1959, *Etnografia de Reus i la seva comarca. El Camp, La Conca de Barberà, El Priorat*, «Folklore», vol. V, Reus, Asociación de Estudios Reusenses.
- , 1981, "De bruixeria pallaresa", a *Etnologia pallaresa*, Homenatge a Ramon Violant i Simorra, Poble de Segur.

- VIOLANT RIBERA, Ramona, 1959, *El matrimonio entre hada y mortal en el folklore de la zona pirenaica*, tesi doctoral inèdita, Barcelona.
- , 1961, “Els estudis d’Etnologia”, a *Un segle de vida catalana, 1814-1930*, Barcelona, Alcides.
- , 1982, “Les llegendes catalanes”, a *Dolça Catalunya. Gran Enciclopèdia Temàtica Catalana*, vol. XVI, Barcelona, Nauta.
- WELLEK, René, i Austin WARREN, 1971, *La théorie littéraire*, París, Seuil.

Índex

I. ELS GÈNERES DE LA NARRATIVA FOLKLÒRICA

1. Introducció a la problemàtica dels gèneres literaris de la tradició oral	9
2. Actituds genèriques i formes diferenciades: els gèneres de la narrativa folklòrica	13
3. La recollecció de rondalles i de llegendes, i llur estudi	20

II. RONDALLARIS I RONDALLES

1. Els rondallaris catalans	31
2. Tipologia de les rondalles	39
2.1 Rondalles de bèsties	41
2.2 Rondalles meravelloses	54
2.3 Rondalles humanes	86
2.4 Rondalles de fórmula fixa	93

III. LLENDARIS I LLEGENDES

1. Els llegendaris catalans	105
2. Tipologia de les llegendes	111
2.1 Llegendes relatives al món natural	113
2.2 Llegendes relatives al món sobrenatural	122
2.3 Llegendes relatives al món de la història humana	136

<i>Cloenda sense tancar</i>	147
<i>Bibliografia</i>	149

COL·LECCIÓ «CULTURA POPULAR»

1. Llorenç Prats, Dolors Llopart, Joan Prat, LA CULTURA POPULAR A CATALUNYA. Estudiosos i institucions (1853-1981)

Aquest estudi eminentment documental segueix un fil històric a través del qual es presenten les principals iniciatives personals i institucionals relacionades amb la cultura popular a Catalunya des dels primers treballs sobre literatura popular el 1853 fins els nostres dies. En una primera part, s'ocupa de la història del folklore a Catalunya des de la Renaixença fins la Guerra Civil. La segona part abasta l'època franquista. El breu apèndix final intenta una reflexió sobre l'etapa actual. Una obra utilíssima i de referència inevitable per als estudiosos de la nostra cultura popular.

2. Gabriel Janer Manila, PREGONER DE QUIMERES

En aquest aplec de treballs diversos (ponències, articles, conferències...) l'autor insisteix en els conceptes de cultura i educació que ha plantejat al llarg de la seva obra: una cultura que, pel seu afany d'esdevenir popular, es constitueix en consciència de la col·lectivitat, en procés de cohesió, en instrument d'identificació col·lectiva.

3. LA CULTURA POPULAR A DEBAT (edició a cura de D. Llopart, J. Prat i Ll. Prats)

Recull de les ponències presentades al Seminari de Cultura Popular organitzat per l'Institut Català d'Antropologia (1983-1984) i que es desenvolupà a partir de dos grans eixos: la cultura popular com a camp d'estudi i la cultura popular com a camp d'acció. Al llarg d'aquests treballs el lector trobarà un ampli registre de les diverses reflexions que, a l'entorn de la denominació de cultura popular, s'han produït i s'estan produint encara al nostre país.

4. G. Janer Manila, PEDAGOGIA DE LA IMAGINACIÓ POÈTICA

Una reflexió entorn de la incidència dels llenguatges poètics en les estructures que configuren la imaginació de l'home. Una sèrie de propostes didàctiques sobre allò que ha d'ésser la pedagogia de la imaginació. Una incitació a la feina d'estimular la descoberta del joc d'imaginar. D'interès especial per a mestres, pedagogs i animadors culturals.

5. Isidre Vallès i Rovira, ARTESANIA, ART I SOCIETAT

Contràriament als que consideren l'art com a producte derivat o secundari de l'artesanía, aquesta obra distingeix els camps propis d'una i altra d'aquestes activitats i estableix que tenen un objectiu clarament diferenciat. Per tal de demostrar-ho, l'autor analitza les èpoques i els condicionaments de llur aparició i desenvolupament i posa de manifest la incidència de factors discriminatoris –socials, culturals i objectuals– que distanciaven qualitativament l'artesanía de l'art i col·locaven aquest en una posició hegemònica.

6. Fundació Serveis de Cultura Popular, CALENDARI DE FESTES DE CATALUNYA, ANDORRA I LA FRANJA

Estudi antropològic, inventari i descripció de totes les celebracions populars, amb nombroses informacions històriques, geogràfiques i artístiques. L'inventari més complet que mai s'hagi fet sobre el nostre patrimoni festiu, fruit de cinc anys de treball d'un equip d'experts i col·laboradors i milers de consultes directes i documentals. Més de 8.000 festes descrites. Més de 30.000 referències bibliogràfiques. Índex de festes classificades tipològicament i per denominació. Índex de poblacions, que remet a les festes que se celebren a cada lloc, amb indicació de les festes majors. Una bibliografia general i per comarques amb més d'un miler d'obres referenciades... Volum extraordinari, enquadernat en tela.

7. Antoni Martínez i Roig, MALTRACTAMENT D'INFANTS

El problema del maltractament dels infants no és d'avui. Al llarg dels temps han estat objecte d'una brutalitat i d'una indiferència indicibles. Però el fenomen amb el qual hem d'enfrontar-nos coincideix, paradoxalment, amb el període històric de la màxima valoració de la infantesa. Ens deixen sobretot perplexos aquells maltractaments que es produeixen al si de la família, ja que considerem la família com aquell lloc càlid que hauria d'afavorir el creixement harmònic de l'infant. Amb tot, hi ha altres tipus de mals tractes de què sovint són víctimes els petits.

Cultura Popular, 8

Ramona Violant Ribera, doctora en Filologia Romànica, exercí durant una vintena d'anys (1956-1976) la docència universitària en diverses matèries de literatura. Des del seu estudi de doctorat sobre *El matrimoni entre una fada i un home en el folklore de la zona pirenaica* (1959), s'interessa per la literatura de tradició oral i per la mitologia. L'any 1976 renuncia al seu càrrec universitari i es dedica de ple a l'estudi del folklore i de l'antropologia. El 1982 publica *Les llegendes catalanes*. El treball que avui oferim és una introducció a la rondallística i a la llegendística, així com als principals rondallis i llegendaris catalans. Insisteix en la diferenciació entre *rondalla* i *llegenda*, fixa una tipologia bàsica i estudia amb deteniment els temes, les estructures i les tècniques que configuren aquests dos gèneres de la narrativa de tradició oral.

ISBN 84-86556-93-7

9 788486 556938